

Vredesspiraal

jaargang 20 / nummer 1 / maart 2024

**MET
JUBILEUMKATERN**

Jubileumjaar

Een eeuw Kerk en Vrede

Indonesië

Eerherstel voor
Indië-weigeraars

Israël-Gaza

"Deze generatie
is verloren"

Wapenexport

Exportregels te
grabbel gegoid

IN DIT NUMMER

COLOFON

Vredesspiraal is het kwartaalblad van Kerk en Vrede, de landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid.

Redactie

Mark Akkerman, Héleen Broekema,
Rob van Essen, Leen van den Herik,
Margreet Hogeterp (hoofdredacteur).

Abonnement

Als u het werk van Kerk en Vrede onderschrijft en wilt steunen, meld u dan aan als lid of donateur. Leden betalen tenminste € 40,- per jaar, inclusief een *abonnement* op *Vredesspiraal* en een aantal keren per jaar een ledenbrief. Een abonnement zonder lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Losse nummers € 3,- excl. porto.

Adres

Kerk en Vrede, t.a.v. Vredesspiraal
Postbus 1528, 3500 BM Utrecht
tel. 030-2316666, secretariaat@kerkenvrede.nl
Redactie: hogeterpg@gmail.com
www.kerkenvrede.nl
facebook.com/kerkenvrede
twitter.com/kerkenvrede
IBAN: NL14 TRIO 0320 3644 02

Illustraties

©Kerk en Vrede (tenzij anders vermeld)
Cover: Len Munnik

Vormgeving

Circade, Zwolle

Druk

Slimdruk, Leeuwarden

- 3** Greetje Witte-Rang en Piet Vliegthart
Honderd jaar Kerk en Vrede
- 5** Geesje Werkman
Eerherstel voor Indië-weigeraars
- 6** Oren Ziv
"Ik weiger mee te doen aan een wraakoorlog"
- 8** Leen van den Herik
Geweldloos opvoeden: Een geboren pacifist
- 10** Redactie *Nieuw Wij*
Jonge theologen op de bres voor Palestijnen
- 11** Rob van Essen
Column: Verwarrende tijden
- 12** Henk Baars
Een eind aan alle machtspolitiek
- 14** Felicia Dekkers
Hoop bij hopeloze berichten
- 15** Bruno Maçães en Gideon Levy
Oorlog Israël-Gaza: "Deze generatie is verloren"
- 18** Mark Akkerman
Deur wagenwijd open voor wapenleveranties
- 20** Theo Brand
Samen bidden voor vrede
- 21** **Vredesnieuws**
- 22** Margreet Hogeterp
Talen naar vrede: *Indië verloren*: een open blik
- 23** **Agenda**
- 24** Rianne Veenstra
Kyriegebed: onderweg naar morgen

4x per jaar het laatste
vredesnieuws ontvangen?
Word lid of abonnee!

Honderd jaar *Kerk en Vrede*

In 2024 is het 100 jaar geleden dat *Kerk en Vrede* werd opgericht. Zoals steeds gezegd werd bij jubilea van *Kerk en Vrede*: dat lange bestaan is niet iets om te vieren, want we zouden heel blij zijn als *Kerk en Vrede* niet meer nodig was en opgeheven zou kunnen worden. Zo mogelijk is die situatie nu verder weg dan ooit, met geweld en crises op zoveel plaatsen in de wereld. Gedurende dit jaar willen we wel op verschillende manieren aandacht besteden aan dit 100-jarig jubileum.

**Piet Vliegenthart
en Greetje**

Witte-Rang

Piet is emeritus predikant/medewerker secretariaat *Kerk en Vrede*, Greetje is verbonden aan de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Allereerst willen we aandacht aan ons jubileum besteden in *Vredesspiraal*. De nummers van het blad zullen in 2024 elk een extra katern bevatten waarin teruggekeken wordt op een bepaalde periode uit het bestaan van *Kerk en Vrede*. Hoe ging men om met de politieke spanningen van dat moment: hoe werd er gereageerd, wat was het interne gesprek? In dit eerste nummer komt de oprichting van *Kerk en Vrede* aan bod, toen nog niet onder de naam *Kerk en Vrede*, maar als 'Groep van Godsdienstige Voorgangers en Gemeenteleden tegen Oorlog en oorlogstoerusting'.

We doen dat met artikelen over twee van de oprichters, Heering en Hugenholtz, én over het boek van Heering dat zoveel betekende voor de jonge organisatie: *De Zondeval van het Christendom* uit 1928. En met een artikel over de ontwikkelingen en discussies binnen *Kerk en Vrede* in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog.

Zingen tegen de bierkaai

Daarnaast wordt er op dit moment gewerkt aan drie andere initiatieven. Als eerste *Zingen tegen de bierkaai*. In alle honderd jaren dat *Kerk en Vrede* bestaat, heeft het samen zingen een belangrijke plaats ingenomen. Als uiting van protest tegen oorlog en geweld versterkte het de onderlinge verbondenheid en saamhorigheid. Maar ook was en is het een manier om zich het ideaal van een wereld in vrede en gerechtigheid al zingend te binnen te brengen en ook zo bij de les te blijven. Op zaterdag 5 oktober 2024 (dichtbij de oprichtingsdatum van 8 oktober) is er in Utrecht een landelijke dag waar hier op allerlei manieren aandacht aan wordt geschonken. 's Morgens in een voorstelling van

Jan Marten de Vries: *Systeem loopt vast. Muziek van wanhoop en hoop*. 's Middags in diverse workshops rondom zang, percussie en bijzondere teksten. De dag zal worden besloten met een korte viering waarin ook een speciaal vredeslied voor 100 jaar *Kerk en Vrede* wordt gepresenteerd: 'Dan zullen wij wonen in huizen van vrede'. Noteer deze datum alvast, nadere informatie volgt nog. Ook is er in dit bijzondere jaar voor iedere maand een speciaal vredeslied gekozen waar aandacht voor wordt gevraagd, met de uitnodiging om het bij diverse gelegenheden al zingend in de mond te nemen. De liederen zijn te vinden op onze website: www.kerkenvrede.nl.

Terugblik in een boek

In de ALV van 2023 kwam het plan aan de orde een boek uit te geven over 100 jaar *Kerk en Vrede*. De leden waren enthousiast en het bestuur ging akkoord.

Het zal niet een organisatiebiografie worden – al hopen we wél dat iemand die ooit nog zal schrijven! – maar een terugblik aan de hand van (delen van) oude artikelen uit het blad en andere publicaties én nieuwe artikelen. Het boek wil vooral een indruk geven van de vele aspecten van het werk van *Kerk en Vrede* gedurende die 100 jaar. Daarbij komt van alles aan de orde. Reacties op defensiebeleid en oorlogen, de activiteiten en het denken van *Kerk en Vrede* over onderwerpen als dienstweigering, geweldloosheid, burgerlijke ongehoorzaamheid, vredeseducatie, theologie en kerk, en uiteraard ook een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen binnen de organisatie zelf (secretariaat, huisvesting, ledental, werkgroepen, financiën en dergelijke) én foto's. Het boek verschijnt dit najaar.

**Als uiting van protest
tegen oorlog en geweld
versterkte zingen de
onderlinge verbonden-
heid en saamhorigheid.**

Lobby dienstweigeraars Indonesië

Een heel speciale actie in het jubileumjaar zal het voeren van een politieke lobby voor eerherstel zijn, voor degenen die de dienst bij de krijgsmacht weigerden tijdens de 'politieacties' en daarvoor veroordeeld werden. Meer daarover valt te lezen in het artikel van bestuurslid Geesje Werkman. Tot slot wijzen we nog op de jubileumfolders die we voor de Vredesweek maakten en die nog lang te gebruiken zijn. Te vinden (en te downloaden) op onze site en te bestellen bij het secretariaat.

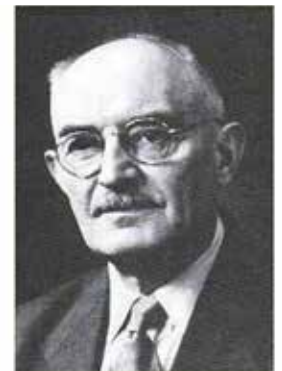
We hopen op een inspirerend jubileumjaar! ◀

Het boek *De Zondeval van het Christendom* uit 1928 van G.J. Heering, een van de oprichters van *Kerk en Vrede*, heeft veel betekend voor de jonge organisatie.

J.J. Buskes is in woord en geschrift voor Kerk en Vrede van grote betekenis geweest.

J. B. Th. Hugenoltz, een spin in het web van vredesactiviteiten.

Eerherstel voor Indië-weigeraars

Eerherstel voor de Indië-weigeraars: het is al een aantal keren geprobeerd om dat te realiseren, zelfs voor de rechter, maar helaas tot nu toe zonder succes. Toen de Nederlandse staat in 2022 jaar haar excuses aanbood voor de gewelddadigheden door het Nederlandse leger begaan in Indonesië, voelde het bestuur van *Kerk en Vrede* deze noodzaak opnieuw.

Geesje Werkman
bestuurlid
Kerk en Vrede

In 2022 bood premier Rutte ieder in Nederland die onder de gewelddadigheden in Indonesië geleden had, excuses aan. Wat *Kerk en Vrede* betreft horen daar ook zeker de mensen bij die de dienst weigerden en hiervoor door de krijgsraad werden bestraft.

Hoe dit nu aan te pakken? Juridisch is het geprobeerd, maar de zaak is verloren. Dat biedt dan weinig perspectief. Politiek is het ook geprobeerd. Tot nu toe is dat niet gelukt, maar gezien de excuses van 2022 is de politieke houding inmiddels wel gewijzigd. Daar zit dan meer perspectief. Tijdens het Kamerdebat naar aanleiding van het onderzoek naar de Nederlandse inzet tijdens de politiole acties werd in een motie (nr. 26049-112) van Futselaar en Piri (SP en PvdA) gevraagd om eerherstel van hen die ten tijde van de politiole acties de dienst bij de krijgsmacht weigerden. Het antwoord van minister Ollongren luidde: 'Voor mensen die veroordeeld werden vanwege weigering van de dienstplicht zou het mogelijk moeten zijn om eerherstel te krijgen als zij aan kunnen tonen dat ze op de hoogte waren van het ongeoorloofde geweld (lees oorlogsmisdaden) dat Nederland daar beging.'

Indië-weigeraars
op appèl in de
gevangenis
Bankenbosch
in Veenhuizen.

Lobbydocument

Rond dit alles hebben we nu een lobbydocument geschreven dat ingaat op de vraag: was het mogelijk voor de weigeraars om op de hoogte te zijn? Wat deed de Nederlandse overheid om te zorgen

dat ze dit juist niet waren? Onderzocht de krijgsraad bijvoorbeeld ook de motieven van de weigeraars? In ons jubileumjaar gaan we met dit document de (politieke) boer op. Of het zal lukken het eerherstel voor deze mensen binnen te halen, weten we niet. Maar we willen er wel van alles aan doen om te zorgen dat aan hen recht wordt gedaan. Zij maakten immers een juiste keuze en werden ten onrechte en onjuist berecht. ◀

Juiste keuze, onjuist berecht

In een enquête eind jaren tachtig getuigen weigeraars over 'bijzonder grof en bruuft' optreden van de militaire autoriteiten. Er wordt bedreigd met de doodstraf of dertig jaar cel. Van familieleden worden uitkeringen gekort of stopgezet. Sommigen krijgen boetes of celstraffen voor hulp aan onderduikers. Hoewel minister Schokking (Oorlog) belooft dat niemand gedwongen zal inschepen, worden acht weigeraars begin september 1949 geboeid aan boord van het marineschip De Groote Beer gebracht.

Van de 7000 dienstplichtige militairen die weigeren, houden er 2600 voet bij stuk. Een speciale kamer van de krijgsraad buigt zich met schijnprocessen over de grootste militaire ongehoorzaamheid. Soms worden dertig zaken in vijf uur tijd behandeld (gemiddeld tien minuten per zaak). Slechts vier procent krijgt vrijspraak. De rest krijgt celstraffen van twee maanden tot vijf jaar. Ook verliezen ze drie jaar hun stemrecht. Krijgsraadpresident Van Erk is trots op de 'gedegenste en snelste strafrechtspraak' ooit in Nederland. "Toen de laatste boot met dienstplichtigen uit Indië terugkwam, waren de deserteurs praktisch tot de laatste man berecht."

Gratie of strafvermindering krijgen Indonesië-weigeraars alleen als ze alsnog hun militaire dienst vervullen. Velen weigeren. In 1952 krijgen negentien weigeraars enkele maanden strafvermindering als 'beloning voor goed gedrag'
Bron: 'Brabants Dagblad', 28 oktober 2022.

“Ik weiger mee te doen aan een wraakoorlog”

Tal Mitnick is de eerste Israëlische gewetensbezwaarde die sinds 7 oktober gevangen zit. In het onafhankelijke, online non-profit tijdschrift **+972**, dat beheerd wordt door een groep Palestijnse en Israëlische journalisten, legt hij uit waarom de huidige oorlog zijn overtuigingen alleen maar heeft bevestigd.

Oren Ziv

Op dinsdag 26 december 2023 werd de 18-jarige Tal Mitnick uit Tel Aviv de eerste Israëliër die de verplichte militaire dienst weigerde sinds de oorlog tussen Israël en de belegerde Gazastreek. Mitnick werd ontboden naar het rekruteringscentrum van Tel Hashomer, waar hij verklaarde dat hij gewetensbezwaarde was. Vervolgens werd hij veroordeeld tot 30 dagen militaire gevangenis. Begin december verscheen Mitnick voor de Gewetenscommissie van het leger – bestaande uit verschillende militaire vertegenwoordigers en een academische vertegenwoordiger – die zijn verzoek om vrijstelling van militaire dienst afwees.

Geen wraakoorlog

In een weigeringsverklaring die voorafgaand aan zijn opsluiting werd gepubliceerd, beschreef Mitnick de door Hamas geleide aanval van 7 oktober op Zuid-Israël als ‘een trauma zoals geen ander in de geschiedenis van het land’, maar beweerde hij dat het bombardement van het leger op Gaza niet het antwoord is.

‘Er bestaat geen militaire oplossing voor een politiek probleem’, schreef hij. ‘Daarom weiger ik dienst te nemen in een leger dat gelooft dat het echte probleem kan worden genegeerd, onder een regering die alleen maar het verdriet en de pijn voortzet. Ik weiger te geloven dat meer geweld veiligheid zal brengen’, vervolgde hij. ‘Ik weiger deel te nemen aan een wraakoorlog.’

Bevoorrechte positie

Kort voordat hij de gevangenis in ging, sprak Mitnick met **+972** over zijn besluit om te weigeren, de angst voor de gevangenis in het huidige politieke klimaat, en de boodschap die hij wil overbrengen aan het publiek in Israël en Gaza.

Hoe is je besluit tot weigering van inschrijving tot stand gekomen?

“Zelfs vóór de eerste conceptaankondiging wist ik dat ik niet geïnteresseerd was in een dienstverband. Ik wist dat ik niet bereid was om te dienen in dit systeem dat de apartheid op de Westelijke Jordaanoever in stand houdt en alleen maar bijdraagt aan de cyclus van bloedvergieten. Vanuit de zeer bevoorrechte positie waarin ik me bevind, met een ondersteunende familie en omgeving, begreep ik dat ik de plicht heb deze te gebruiken om andere jonge mensen te bereiken en te laten zien dat er een andere manier is.

Als ik met mijn vrienden – van wie sommigen dienen en van wie sommigen vrijstellingen hebben gekregen – praat over waarom ik niet naar het leger ga, begrijpen ze dat dit voortkomt uit een menselijk perspectief van aandacht voor de ander. Niemand denkt dat ik Hamas steun of wil dat mijn vrienden schade lijden. Er zijn mensen die geloven dat militaire activiteiten veiligheid zullen brengen; Ik geloof dat mijn publieke weigering meer bijdraagt aan veiligheid.”

Heb je getwijfeld of je het nu zou doen, gezien de huidige sfeer?

“Ja, er waren twijfels. Ik heb altijd geweten dat het leger geen consistent beleid voert ten aanzien van gewetensbezwaarden, dat de reactie in een oogwenk kan veranderen – alle gewetensbezwaarden vrijlaten of voor lange tijd gevangenzetten – en daar was ik op voorbereid. Na 7 oktober en de aanval van de regering op de vredesbeweging, op het Joods-Arabisch partnerschap en op Palestijnse burgers die steun en solidariteit betuigden met de onschuldigen in Gaza, zelfs op demonstraties, is het beangstigend geworden. Maar nu is juist het moment om de andere kant te laten zien, om te laten zien dat we bestaan.”

Denk je dat er op dit moment iemand in het land is die naar dergelijke berichten wil luisteren?

“We weten allemaal dat we een andere manier nodig hebben, vooral na 7 oktober. We weten allemaal dat het simpelweg niet werkt, dat Benjamin Netanyahu geen ‘Mr. Beveiliging’ is. Het beheersen van het conflict is een beleid dat

Mitnick:
“Er bestaat geen
militaire oplossing
voor een politiek
probleem.”

niet heeft gewerkt en uiteindelijk is ingestort. We kunnen niet doorgaan met de huidige situatie, en er zijn nu twee opties: rechts suggereert overdracht en genocide van de Palestijnen in Gaza; de andere kant zegt dat er hier Palestijnen wonen, die tussen de Jordaan en de Middellandse Zee wonen, en dat zij recht hebben op rechten. Zelfs mensen die op Bibi hebben gestemd, en zelfs degenen die de rechterlijke hervorming steunden, kunnen zich aansluiten bij het idee dat iedereen het verdient om rechtvaardig te leven, dat iedereen een dak boven het hoofd verdient, en het gedeelte bestaan hier steunen.”

Na 7 oktober beweerden velen aan de linkerkant dat ze ‘nuchter waren geworden’. Heeft dit invloed op jou gehad?

“Op 7 oktober veranderde mijn perspectief niet; het versterkte het alleen maar. Ik geloof nog steeds dat het onmogelijk is om te leven met de belegering van Gaza en een bezetting, en geen consequenties te voelen. Ik geloof dat veel mensen dit eindelijk begrijpen. Het idee van ‘uit het oog, uit het hart’ werkt niet. Er moet iets

veranderen, en de enige manier is praten om tot een politieke regeling te komen. Ik zeg niet dat het alles zal oplossen, maar het zal een nieuwe stap zijn in de richting van gerechtigheid en vrede.”

Wat was jouw ervaring bij de Gewetenscommissie?

“De pre-commissie-interviewer was agressief. Ze trok mijn geweldloosheid in twijfel omdat ik tegen het optreden van de regering en de bezetting was. In wezen vertelde ze me, vanwege mijn mening, dat ik geen gewetensbezwaarde ben, omdat dit politieke opvattingen waren.

Uiteindelijk heb ik de voorcommissie doorlopen en ben ik minder dan een week na het interview voor de commissie zelf verschenen, terwijl veel mensen meestal een half jaar wachten. Het was een vijandig interview: ik tegenover vier mensen. Ze vielen mijn mening aan. Ze vroegen mij wat ik op 7 oktober zou hebben gedaan en hoe ik met de situatie zou zijn omgegaan. Ze onderbraken me voortdurend en zeiden dat ze de vraag anders zouden formuleren. Ik probeerde door te gaan met antwoorden, maar ze zeiden dat ik niet op hen reageerde. Ik ben niet de leider van Israël; ze kunnen mij niet in die positie plaatsen. Twee dagen later vertelden ze me dat ik niet door de commissie was gekomen. Ik was niet verrast. Ik kreeg geen uitleg, ze belden gewoon en vertelden me de uitslag.”

Hoe denk je de tijd in de gevangenis door te brengen?

“Ik heb een paar dikke boeken, waarvan ik hoop dat ik ze mee kan nemen: *Drinking the Sea at Gaza* van Amira Hass, een geschiedenis van de CIA, en een geschiedenis van de Mizrahi-strijd door Sami Shalom Chetrit. Ik sprak met gewetensbezwaarden die eerder in de gevangenis zaten; het is beslist geen zomerkamp, maar voor zover ik het begrijp is het mogelijk om ermee om te gaan. Je moet alleen maar op de juiste manier spreken en niet denken dat je boven iemand anders staat.” ◀

Dit artikel is met toestemming overgenomen van www.972mag.com.

Een geboren pacifist

Redactielid Leen van den Herik besteedt dit jaar in deze nieuwe rubriek aandacht aan verschillende aspecten van geweldloos opvoeden. Aan de orde komen: 'Geboren als pacifist' (*Vredespiraal* nr 1, maart 2024), 'Een te snel boos wordend kind' (*Vredespiraal* nr. 2, juni 2024), 'Je kind ondersteunen bij somberheid; een kringgesprek over vriendschap' (*Vredespiraal* nr. 3, september 2024) en 'Geweldloos in school en kerk' (*Vredespiraal* nr. 4, december 2024). Naast persoonlijke ervaringen, bieden deskundigen diverse handreikingen.

Leen
van den Herik

Al sinds mijn geboorte ben ik klein en tener gebouwd en zo gebleven. Ik groeide op in een klein dorp in de Alblasserwaard met een zeer ruim sociaal netwerk/vangnet. In mijn gezin/familie/ woonomgeving kwam eigenlijk geen tot nauwelijks geweld voor. De enige vormen hiervan die ik kon zien waren de zeer talrijke dienstplichtige militairen en het geweld tegen dieren bij de slacht in vele vormen. Ook in de contacten met andere kinderen kende ik eigenlijk nauwelijks geweld.

Natuurlijk waren er wel eens kleine ruzietjes tussen leerlingen op de lagere school of spelende kinderen in de straat of wijk, maar daar was ik nooit bij betrokken. Want het kleinste jongetje van de klas een tik of schop geven scoorde niet echt op de heldenladder. Bovendien: zodra zich iets van aankomende meningsverschillen aankondigde, maakte ik mij uit de voeten.

Kaken Op Elkaar

Ik was mij er zeer van bewust dat kracht en macht niet mijn terrein was, dus verkoos ik zonder hier toe door ouders/opvoeders te zijn aangespoord, voor andere 'wapens' en wel: zeer nauwgezet volgen wat zich rondom mij afspeelde en zelden of nooit commentaar geven. Oftewel: Kaken Op Elkaar ('KOE' leer ik mijn kleinzoon).

Verder nam ik altijd tijdig afstand van mogelijke brandhaarden en bouwde ik goede vriendschapsbanden op met een aantal mogelijke 'bondgenoten' van gelijke leeftijd.

Ook werkte ik aan de opbouw van mijn sterke eigenschappen zoals rekenen en boeken lezen, waardoor ik voor een bredere kring medeleeringen eerder een te raadplegen jongen werd in plaats van een na te jagen kereltje. Daarnaast zorgde het bezit van een televisie in huiselijke kring ervoor dat leeftijdsgenoten zich graag bij ons thuis kwamen melden!

Tot slot speelden ook de beschutting en het onderdak dat geboden werd door een brede kring volwassenen, zoals oom, tante, burens en ouders van vrienden, voor een vreedzame jeugd. Daardoor kwam ik voor fysiek geweld en pesterijen meestal niet in aanmerking. Mijn ouders hebben ook nooit enige toespeling gemaakt op mogelijke verdedigingslijnen, zoals vechtsporten, mede omdat mijn postuur en spierkracht ook niet echt daartoe gelegenheid leek te bieden!

Leen van den Herik

Catechetisch theoloog Leen van den Herik (1952), die in 1976 is getrouwd met Dullyna van der Weit, is vader van vier kinderen: dochter Hiekeliën Tess, zonen Lennart en Christian en het eigen bedrijf Narratio.

Sinds 1987 is hij met emeritaat waardoor hij tijd en energie kreeg voor twee kleinkinderen (zie foto) met enige genetische gelijkenis, die hem regelmatig doen terugdenken aan zijn eigen kindertijd. Bovendien is hij, daarnaast al ruim tien jaar een zeer enthousiast volgeling van *De Kleine Prins*.

Minimale kwetsbaarheid

Zodra ik de iets ruimere wereld van het voortgezet onderwijs betrad, bleken een aantal gebruikte wapens minder effectief en een ander deel moest worden vernieuwd, zoals de vriendenkring en hun ouders. Maar dat verliep vrij voorspoedig, zodat ook hier de kwetsbaarheid minimaal was. Natuurlijk was er wel eens een vrijbouter die mij als mikpunt koos, maar dan kreeg ik vaak ook van docenten/leraren het voordeel van de kleinbouw. Later, tijdens de militaire dienstplicht en in de studentenwereld, waren geweld en pesten geen onderdelen van de leefwereld waarin ik terecht kwam.

Draagkracht overschreden

In de (vooral werk-)situaties waarin ik mede mocht bepalen wie waarvoor in aanmerking kon/mocht komen, zijn eventuele nare herinneringen aan daders en slachtoffers nooit aan de orde geweest. Wel herkende ik bij anderen soms hoe te weinig liefde in de jeugd doorklinkt bij beslisprocessen in het heden.

Bij het prachtige lied *Wie* van Herman van Veen voelen we allemaal: ja, dit gebeurt. Kinderen en volwassenen bij wie de zon uit het gezicht is gehaald, het lachen is gesmoord, bij wie het kind in hen, dat altijd weer opstaat als het valt, is gedood. Hun draagkracht is overschreden en voortdurend geweld en onveiligheid zijn onderdeel van hun leven geworden, als slachtoffer in heden of verleden, als pleger in heden of verleden, of beide... Ik vraag me soms af of dergelijke jeugdervaringen bij iemand als Poetin ook een rol hebben gespeeld. Al moet daarbij natuurlijk wel een brede regeringsgroep worden overtuigd of inderdaad een tirannieke besluitstructuur worden toegepast.

Zelf heb ik veel profijt gehad van een matig vijandige omgeving en ook van op afstand functionerende opvoeders in gezin/school en kerk. Vandaar dat ik deze onderdelen in aparte artikelen zal uitwerken, telkens met behulp van zeer deskundige geweldbestrijders, waar ook verder kan worden doorgelezen in hun eigen en door hen genoemde literatuur. ◀

Wie

Wie heeft de zon uit jouw gezicht gehaald
Wie heeft het licht in jou gedoofd
Wie heeft je rooie wangen bleek gemaakt
Wie joeg de dromen uit je hoofd
Wie brak jouw kleine hart
Kleurde je ogen zwart
Wie is niet nagekomen wat hij heeft beloofd

Wie heeft het lachen in jouw keel gesmoord
Heeft je vuisten zo gebald
Wie heeft dat onbevungen kind vermoord
Dat altijd opstaat als het valt
Wie boog jouw rechte rug
Trapte je speelgoed stuk
Wie brak jouw vleugels in de vreugde van hun vlucht

Wie is er zo aan jou voorbijgegaan
Wie verraadt hier jouw geloof
Wie hield zich voor het kraaien van de haan
Na de derde keer nog doof
Wie is het die vergat
Dat jij de toekomst had
Wie heeft jou net als ik te weinig lief gehad
Wie heeft jou net als ik te weinig lief gehad

Herman van Veen

Jonge theologen op de bres voor Palestijnen

Kairos-Sabeel Nederland, een beweging die werk wil maken van oproepen van Palestijnen om geweldloos bij te dragen aan de realisatie van een rechtvaardige vrede tussen Israël en de Palestijnen, krijgt in 2024 een compleet nieuw bestuur. Het huidige bestuur draagt de verantwoordelijkheid voor de organisatie over aan zes jongere theologen en arabisten die zich als Christelijk Collectief al inzetten voor Palestijnen en onder de vlag van Kairos-Sabeel Nederland samenwerken met een groep Palestijnen in Nederland.

Redactie
Nieuw Wij

De taken worden per 1 januari 2024 overgedragen aan een nieuwe generatie die gemiddeld ruim dertig jaar jonger is. Doel is dat de missie van de organisatie in de toekomst met name ook jongere generaties blijft bereiken. Kairos-Sabeel Nederland steunt de Palestijnen in hun geweldloze verzet tegen de bezetting van hun land door Israël en tegen de daaruit voortvloeiende schendingen van mensenrechten en internationaal recht. De meeste huidige bestuursleden blijven actief betrokken bij de organisatie in onder andere de werkgroep theologie, bij communicatieprojecten en in gesprekken met kerkleiders. Het nieuwe bestuur krijgt twee voorzitters: Janneke Stegeman en Remco van Mulligen. Ook Eline van der Kaaden, Thirza Snoek, Jennifer van Werkhoven (penningmeester) en Julia Tebbe worden bestuurslid.

Dit artikel is met toestemming overgenomen van het levensbeschouwelijke online platform 'Nieuw Wij' (www.nieuwwij.nl).

Wake voor Gaza

Recent organiseerde Kairos-Sabeel in de Dominicuskerk in Amsterdam twee keer een wake voor Gaza. De bestuursleden publiceerden tijdens de Advent op YouTube dagelijks een meditatie over Gaza. Daarin nemen bekende theologen en anderen uit binnen- en buitenland het woord. Ook het

nieuwe bestuur blijft zich mengen in het publieke debat. De oproep aan christenen in Nederland blijft klinken: 'Spreek je uit, kom in beweging, in de Nederlandse samenleving en als hart onder de riem voor Palestijnen!'

Ontmenselijking

"Mijn hart ligt bij Palestina omdat ik me geroepen voel aan de kant van de onderdrukten en gemarginaliseerden te staan," vertelt nieuw bestuurslid Thirza Snoek. "Tijdens mijn studie Arabische taal en cultuur werd ik me bewust van de ontmenselijking van Palestijnen, en het racisme in het christelijke discours over het land. Ik wil dan ook graag het goede werk dat jarenlang is gedaan voortzetten."

Remco van Mulligen, een van de nieuwe voorzitters: "Kairos-Sabeel spreekt zich al jaren helder uit en komt in actie voor Palestijnen. Tegelijk gaan ze het gesprek aan met iedereen, open en luisterend. Die houding spreekt me aan. Prachtig dat het bestuur ons deze mooie stichting toevertrouwt om dit werk voort te zetten."

Vertrekkend voorzitter Kees Blok: "Het is diep triest dat twee volken zo slecht met elkaar omgaan in het niet zo heilige land: moord gevolgd door wraak, beide gevoed door haat. Het lijkt uitzichtloos, maar is niet hopeloos. Dat in Nederland jongeren met dezelfde passie en deskundigheid de taken van ons bestuur overnemen is een teken van hoop. En zo maken we onze belofte aan de vredezoekers waar. Wij geloven allen in recht en gerechtigheid voor iedereen, ook in 'Het Land.'" ◀

Wat wil Kairos-Sabeel?

Doel van Kairos-Sabeel Nederland is, te luisteren naar oproepen van Palestijnen en van met name Palestijnse christenen om met geweldloze middelen bij te dragen aan het tot stand komen van rechtvaardige vrede tussen Israël en de Palestijnen, het gesprek daarover te voeren, de gangbare (theologische) opvattingen ter discussie te stellen en handelingsperspectieven aan te reiken. *Meer info: www.kairos-sabeel.nl.*

Verwarrende tijden

Ik ben een verward persoon. Mijn enige troost is dat ik niet de enige ben en nog een dak boven mijn hoofd heb ook. Op internet zie ik een filmpje voorbijkomen van een aantal Russische tanks die één voor één – als in een videospel – in een vlammenzee transformeren. Sommige keren nog razendsnel maar de drone gaat recht op zijn doel af. Hoe het moet zijn om in paniek zo'n stalen monster te keren en dan, getroffen, in een blikken doos te verassen, wil ik mij niet indenken. Het verwart mij.

Het grote doden in Syrië en Soedan, in Jemen en Gaza is niet klein te krijgen. Iedere raket, iedere drone, elk schot van een scherpshutter zaait dood en haat tot in het derde en vierde geslacht. Ik ben daar tégen, zoals hopelijk alle verstandige mensen dat zijn. Maar... en dan beginnen mannen in uniform in praatshows over 'oorlogsrecht' en ze zeggen ongerust dat het geweld niet 'proportioneel' is. Een woord dat ik niet meer horen kan. Oorlog is niet proportioneel!

Oog om oog...

'Een oog voor een oog, een tand voor een tand', staat er in de Thora. Verlichte geesten willen dat nog wel eens 'primitief' noemen. Wij hebben de 'Verklaring van de rechten van de mens' en het recht op de 'integriteit van het lichaam'. Maar in de politiek, de sport en het handelsverkeer schudt men met bloed bevleekte handen, voetbalt op de nagedachtenis van talloze straatarme gastarbeiders en koopt olie in uit landen waar homo's aan de lantaarnpalen hangen. Dat laatste heb ik van de weergalozes *Oudejaarsconferentie* van Micha Wertheim. Het slechtst bekeken sinds BNNVARA

ermee begon, maar dat heb je in een land waarin het aantal verwarde personen toeneemt. Liever gemaskerde zangers bij de commerciëlen dan een verwarring stichtende cabaretier.

Geen naïeve pacifist

In de dagen tussen Kerst en Oudjaar vond ik een brochure (49 p.) die ds. Krijn Strijd najaar 1945 (!) schreef over 'Kerk en internationale vragen'. Het waren verwarrende tijden: een land in puin, 'de problemen Rusland en Japan' en de noodzakelijkheid van een verandering in de economisch-sociale structuur van de wereldhuishouding.

Geen naïeve pacifist, deze Hengelose dominee. 'Wat we moeten leren inzien', zo schreef hij, 'dat we in de kerk de allereenvoudigste, eerste beginselen van het Christendom en het Evangelie weer gaan terugvinden'. Er is geen toekomst mogelijk voor wereld en mensheid, voor maatschappij en volkerensamenleving, indien wij niet rekenen met Waarheid, Gerechtigheid, Erbarming, Naasteliefde, Vergevingsgezindheid. Daarom kritiseert Strijd dat er in bevrijdingsdiensten in mei 1945 over Duitsland gesproken werd als 'Nazi-roofdier' en 'de mof en zijn schunnige handlangers'. 'Het is in de kerk verboden zo te spreken. Ook al hoort het volk dit graag', zo meent Strijd.

Ik moet daarbij gelijk denken aan de discussie – en uitspraken – waarin Palestijnen en Gazanen als 'beesten' worden weggezet. Zeker, misdadige praktijken moeten worden veroordeeld, zegt Strijd. 'Maar we moeten ook onder ogen zien dat het nationaal-socialisme niet in München, maar in Versailles geboren is'. Een Russische rekrut loopt naast zijn bedroefde echtgenote. Hij is de vijand en zijn dood in de vlammen gaat over de wereld. En overal wordt geschreeuwd: 'Waarom gebeurt dit?' Waarom verwacht dát ons niet?

Rob van Essen

Iedere drone zaait dood en haat tot in het derde en vierde geslacht.

Een eind aan alle machtspolitiek

In het kader van Advent en Kerst stuurde *Kerk en Vrede* in december vorig jaar een brief rond met de titel 'Een eind aan alle machtspolitiek'. De brief is onder andere verspreid onder de leden van *Kerk en Vrede*, kerken, vredesorganisaties, media, politieke partijen en leden van de Eerste en Tweede Kamer. Ook al ligt Kerst alweer een tijdje achter ons, de inhoud van deze brief heeft nog niet aan actualiteit ingeboet. Het leek de redactie daarom goed om de inhoud ervan een plekje te geven in dit eerste 100-jarig jubileumnummer van *Vredesspiraal*.

Henk Baars
voorzitter
Kerk en Vrede

Met ontzetting zien wij hoe het massale geweld doorgaat in onze wereld: het afslachten van weerloze mensen op de vele slagvelden. Voor ons het meest zichtbaar in de vermoorde Israëli's en in de gebombardeerde Gazanen, maar ook in de vastgelopen oorlog in Oekraïne, de vergeten burgeroorlog in Soedan en de strijd in andere landen zoals Jemen, Congo, Myanmar, Somalië, Syrië, Ethiopië en Afghanistan.

Met Kerst vieren we de omkering die in gang gezet is: 'Gods Woord wil deze wereld omgekeerd!' Dat is wat het meisje Maria zingt in haar lied, nadat ze de verbijsterende boodschap heeft ontvangen dat in haar een nieuw begin gemaakt zal worden: het einde van alle machtspolitiek. In dat licht bezien wij de wereld.

Nu laten we Joden en Palestijnen weer in de steek, door de staat Israël niet aan te spreken op haar onrechtvaardige beleid ten aanzien van de Palestijnen en niet meteen na 7 oktober Israël af te houden van het reageren vanuit wraak en het tot de orde te roepen.

Vertrouwen op geweld

De schok die het bloedbad op 7 oktober heeft aangericht gaat tot op vandaag door de hele Israëliëse samenleving. De roep om massale wraak op en vernietiging van Hamas is begrijpelijk, maar die lost niets op. Die leidt tot dagelijks meer doden en een totale vernietiging van de infrastructuur van Gaza.

Dat de oorlog in Gaza zo gruwelijk onmenselijk gevoerd wordt, heeft te maken met het vertrouwen op geweld. Het vertrouwen dat geweld tot veiligheid leidt, tot bevrijding.

De regering van Israël heeft de beide laatste decennia erop vertrouwd dat ze met haar veiligheidsapparaat de Palestijnen op de Westbank en in Gaza wel onder de duim kon houden. Daarom is ze elk serieus gesprek over vrede, over het gezamenlijk bewonen van het land uit de weg gegaan. En Hamas heeft bewust de Palestijnse bevolking blootgesteld aan het vreselijke Israëliëse geweld dat te verwachten was als reactie op de eigen aanslagen.

Wegkijken

En de politiek van het Westen inzake het conflict Israël-Palestijnen wordt sinds lang gekenmerkt door weggijken.

Ook in Nederland is er verontrustend weinig aandacht voor het voortgaande onrecht en de toenemende onderdrukking waar de Palestijnen onder lijden. Geweldloze acties van Palestijnen werden niet gezien. De inzet van vredesorganisaties en mensenrechtenorganisaties in Israël en Palestina werd veronachtzaamd. Het belang van geweldloze acties als BSD (Boycot, Desinvestering en Sancties, betreffende producten van de Westbank) werd genegeerd.

Wij klagen onze eigen regering aan dat zij – middenin deze oorlog – reserveonderdelen aan Israël levert voor de F-35's waarmee Israël Gaza bestookt. Daarbij worden alle voorwaarden die opgesteld zijn voor wapenleveranties aan de kant gezet. Zo maakt Nederland zich medeschuldig aan oorlogsmisdaden.

Lees verder op p. 13, na het jubileumkatern.

Kerk en Vrede: de eerste twintig jaar

De oprichting van *Kerk en Vrede* (eerst nog 'Groep van godsdienstige voorgangers en gemeenteleden tegen oorlog en oorlogstoerusting') sloeg aan. Al gauw werd de maandelijkse lijst nieuwe leden te lang om in het blad te vermelden. In 1932 werd het hoogste ledental bereikt: 9143, waarvan 369 voorgangers. Die cijfers publiceerde G. Hartdorff bij het 30-jarig jubileum in 1954.

GREETJE WITTE-RANG

lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Volgens Hartdorff bedroeg het aandeel van orthodoxe (protestantse) voorgangers bij de oprichting van *Kerk en Vrede* twintig procent en liep dat op tot dertig procent in 1930. Dat is opmerkelijk, omdat het antimilitarisme juist in die kringen zwaar onder druk stond. In 1925 werd het *Kerk en Vrede*-lid C.J. Smith, hoofd van een christelijke school in Groot-Ammers, ontslagen. Zo werden meer onderwijzers wegens hun lidmaatschap van *Kerk en Vrede* ontslagen, onder wie ook Fedde Schurer in Lemmer. *Kerk en Vrede* was vanaf het begin zeer actief. Direct na de oprichting werd een 'Manifest aan het Nederlandse volk' verspreid met de oproep niet te stemmen op partijen die vóór de oorlogsbegroting stemmen.

ONVERENIGBAARHEID EVANGELIE EN OORLOG

De nadruk lag echter op het getuigen van de onverenigbaarheid van evangelie en oorlog. Dat gebeurde via het blad, op getuigenisavonden en door middel van verklaringen.

Alle classes van de Hervormde Kerk ontvingen een verzoek om steun voor de beginselverklaring van *Kerk en Vrede*. En eind 1926 werd een speciaal propagandanummer van het blad in een oplage van 5000 verspreid onder '2000 predikanten, 600 theologische studenten, theologische professoren, vooraanstaande R.K. geestelijken, ministers, kamerleden, redacties van dagbladen, militaire personen e.a.' Zij vertrouwden wel op de Volkenbond om oorlog te voorkomen, maar dat moest dan wel gesteund worden door *'geestelijke krachten, die zich vurig en beslist tegen de oorlogsidee verzetten en haar in geen enkelen vorm gedogen. En nu vragen wij u: is het niet de onafwijsbare taak der Christelijke Kerk, om die geestelijke krachten te ontwik-*

kelen, op te roepen, voort te stuwen en te verhinderen dat zij door een compromis met de oorlogsidee gebroken worden?'

INTERNATIONALE ORIËNTATIE

Kerk en Vrede was direct al internationaal georiënteerd. In 1926 werd in Genève een internationaal Comité van antimilitaristische geestelijken opgericht, waarbij *Kerk en Vrede* zich aansloot. In 1928 organiseerde *Kerk en Vrede* voor dit Comité in Amsterdam een congres, met 111 deelnemers uit tien landen. Heering hield een rede waarin hij onder meer stelt dat de staat, die zich tot oorlog toerust en zijn burgers dwingt zich in oorlogsbedrijf te oefenen, 'het volk stelselmatig ontkerstent'.

Het congres sprak zich ook uit tegen de uitbuiting van het ene ras jegens het andere en nam resoluties aan over 'oorlog en economie', waarin werd gesteld dat bij het pleiten voor afschaffing van de oorlog ook een veranderde economische orde hoort. In 1930 verspreidt *Kerk en Vrede* een petitionnement tegen de vlootplannen van defensie-minister Deckers. De regering wil niet van vlootuitbreiding spreken, maar volgens *Kerk en Vrede* is daar wel degelijk sprake van. De plannen 'betekenen een poging om in de bewapeningswedloop mee te doen in plaats van een eerste stap in de richting der ontwapening.'

In een preek vat Heering de bezwaren tegen de vlootwet samen en merkt op dat het spreken daarover geen politiek is, 'ofschoon wij hopen en bidden, dat het daarop invloed uit mag oefenen. Het is Godsdienst, het is een zuiver-godsdienstig protest, waartoe het christelijk geloof ons dringt en dwingt.'

Ook ondertekenen Heering en Hugenholtz in 1930 een internationaal manifest waarin met krachtige bewoordingen

gepleit wordt voor afschaffing van de dienstplicht: dienstplicht is een vorm van slavernij, is dressuur van lichaam en geest voor de techniek van de moord, is opvoeding tot oorlog. Zo waren er nog vele andere, zeer diverse activiteiten. *Kerk en Vrede* bloeide en groeide.

DE JAREN DERTIG

Voorzitter Heering wantrouwde deze groei, zo schreef hij na de oorlog bij het vijftienvijftigjarig jubileum: *'Het ging snel, al te snel. Ik verwachtte terugslag, en deze bleef niet uit. Toen Hitler aan de macht kwam in 't begin van 1933, ging de wind in ons land om en verlieten velen onze rijen. Hun christen-antimilitarisme was niet beproefd.*

Openluchtbijeenkomst van Kerk en Vrede in 1935 in Dordrecht.

De tweede beproeving was erger: de Tweede Wereldoorlog. Dit werd een vuurproef voor ons allen en wij hebben 't in ons zelf vaak moeilijk genoeg gehad. Zoals Buskes toen schreef: 'Als Christus mij niet vast hield, liep ik over'. Maar Christus hield ons vast. Wij zagen voor ogen de onaantastbare waarheid, dat de oorlog losgeslagen is van elke morele basis, aan geen enkele redelijke norm zich stoort, alleen maar vraagt naar 't vernietigende effect, en daarom gedoemd is steeds demonischer te worden, in een duivelse climax, die niet te stuiten is. (...) Velen hebben haar (red. Kerk en Vrede) in die vreselijke jaren verlaten: zij konden haar beginsel niet vasthouden. Wij zullen hun zeker geen verwijt maken. De innerlijke strijd was hard genoeg.'

VERBODEN LIDMAATSCHAP

In 1933 begon het ledental van *Kerk en Vrede* dus te dalen, naar 5589 in 1940 (slechts 33 voorgangers haakten

af). Daarvoor zijn, naast de dreiging van het nationaal-socialisme, meer oorzaken aan te wijzen. In 1936 veroordeelde de synode van de Gereformeerde Kerken het antimilitarisme (en dat ook nog eens in één adem met het gedachtegoed van de NSB). Ook voor katholieken was het lidmaatschap verboden. *Kerk en Vrede* had maar een beperkt aantal leden uit deze kerken, maar het speelde vast mee.

In het najaar van 1938 vonden twee gebeurtenissen met meer impact plaats. Allereerst werd het lidmaatschap van *Kerk en Vrede* voor rijksambtenaren verboden. En er verscheen een brief van de Zwitserse theoloog Karl Barth, die binnen *Kerk en Vrede* veel bewonderaars had, aan de Tsjechische theoloog Hromadka, waarin hij stelt dat mocht Hitler Tsjecho-Slowakije aanvallen: 'Iedere Tsjechische soldaat die dan strijdt en lijdt (...) zal dat voor ons, en (...) ook voor de kerk van Jezus Christus doen'.

Leden van *Kerk en Vrede* vroegen Barth om een toelichting, en daarin distantieert Barth zich van een onvoorwaardelijk pacifisme (en van ieder-isme), omdat in iedere situatie een nieuwe afweging gemaakt moet worden. Deze reactie leidde tot tientallen artikelen in het blad van *Kerk en Vrede* en elders – tot op heden! – ook al werd allengs duidelijk dat Barth slecht op de hoogte was van de standpunten van *Kerk en Vrede*.

PACIFISTEN EN ANTIMILITARISTEN

De debatten binnen *Kerk en Vrede* waren emotioneel en geladen. Niet over het nationaal-socialisme, want dat wisten beide 'partijen' in felle bewoordingen en met scherpe analyses af. En beide partijen betoonden zich krachtig in het verzet en brachten daarvoor zware offers. Maar de discussies binnen *Kerk en Vrede* over de achtergronden van de gekozen positie en over de mogelijke geweldloze strijdmiddelen hadden nog niet tot een afrondende besluitvorming geleid.

Verhelderend is wat Herman Noordegraaf ergens schrijft: 'In het spraakgebruik van die dagen was een pacifist iemand die via arbitrage, supranationaal gezag en verdragen het gebruik van geweld wilde uitbannen, terwijl een antimilitarist iemand was die op principiële gronden elk gebruik daarvan afwees.'

Mensen als Heering en Buskes waren overtuigde antimilitaristen. Tegen Hitler was verzet geboden, maar geen gewapend verzet. Daarom ook legden ze zo sterk de nadruk op het ontwikkelen van morele krachten: geweldloos verzet vraagt veel van mensen. Pacifisme is geen passivisme. Na de oorlog ging het gesprek hierover verder met de rapporten *Nieuwe Weerbaarheid* uit 1952 en *Geweldloze Weerbaarheid* uit 1963. ◀

In de volgende *Vredesspiraal* gaan we nader in op de houding van *Kerk en Vrede*, de Indonesische bevrijdingsstrijd en de oorlog in Korea als opmaat naar de Koude Oorlog.

Dominee Hugenholtz, oprichter van *Kerk en Vrede*

Hartstocht voor de waarheid

Johannes Bernardus Theodorus Hugenholtz (1888-1973): onvermoeibaar, soms onstuimig en impulsief organisator. Zonder zijn inzet had *Kerk en Vrede* niet kunnen functioneren. Herman Noordegraaf schetst zijn biografie.

HERMAN NOORDEGRAAF
theoloog en lid van *Kerk en Vrede*

Op 10 september 1924 zond Hugenholtz, hervormd predikant te Ammerstol, een 'Open Brief aan alle predikanten, pastoors en rabbi's die in den naam van God en Christus het militarisme verdedigen en zijne geweldsmiddelen zegenen'. Hij riep daarin op om zich als voorgangers aaneen te sluiten om een groep te vormen die zich principieel tegen het militarisme verklaarden op grond van hun christelijke levensovertuiging: 'Wij achten daartoe de tijd gekomen en gelooven, dat de vorming van een groep of bond van groote moreele betekenis zal kunnen zijn voor de bevordering van de vredes- en ontwapeningsgedachte in en buiten de kerken.'

HEERING & BUSKES

Hugenholtz kreeg onder anderen bijval van G.J. Heering, hoogleraar aan het Remonstrants Seminarie in Leiden, die een soortgelijk voornemen had. Zo kon op 8 oktober 1924 de oprichting plaatsvinden van de Groep van Godsdienstige Voorgangers en Gemeenteleden tegen Oorlog en oorlogstoerusting, vanaf 1926 *Kerk en Vrede*. Een motie opgesteld door Heering ging functioneren als beginselverklaring (zie afbeelding). Heering als voorzitter en Hugenholtz als secretaris zouden met later de bekende

ds. J.J. Buskes tot eind jaren veertig de gezichtsbepalende figuren van *Kerk en Vrede* zijn. Heering was vooral de denker, die met zijn *De Zondeval van het Christendom* (1928) de theologische basis voor het streven van *Kerk en Vrede* legde. Hugenholtz was de onvermoeibare en soms onstuimige en impulsieve organisator. We doen anderen niet tekort als we stellen dat zonder zijn inzet *Kerk en Vrede* niet had kunnen functioneren. Waar kwam die gedrevenheid vandaan?

JAMMERLIJK FALEN

De wortels van *Kerk en Vrede* liggen in de Eerste Wereldoorlog. Hugenholtz (1888) was toen vrijzinnig-hervormd predikant in Vledder. Zoals hij het later uitdrukte, werd hij in een idyllisch pastoraal leven opgeschrikt: '...en het was me of de bliksem in mijn ziel sloeg.' De verbijstering over de oorlog bracht bij Hugenholtz een bezinningsproces op gang over bijbel, kerk en christendom in relatie tot de vragen van oorlog en geweld. Hij zag de oorlog mede als het gevolg van het jammerlijk falen van het christendom. Dat leefde niet vanuit de principiële geweldloosheid, waarover het evangelie sprak. Het had daarentegen bewapening grotendeels kritiekloos aanvaard. Wat had het gedaan om

de oorlog te voorkomen? In het tijdens de oorlog aan-groeiende antimilitaristisch verzet had Hugenholtz een werkzaam aandeel. Zo was hij onder meer betrokken bij de acties rondom het Dienstweigeringsmanifest (september 1915). Ternauwernood ontkwam hij aan een veroordeling tot gevangenisstraf. Tijdens en na de oorlog duikt hij op in allerlei bewegingen en organisaties die opkwamen tegen oorlog en bewapening. De oprichting van *Kerk en Vrede* lag in het verlengde daarvan.

Hugenholtz (zittend) op het kantoor van *Kerk en Vrede* in Ammerstol.

VREDESARBEID IN AMMERSTOL

Hugenholtz kreeg in Ammerstol, waar hij in 1924 predikant was geworden, toestemming van zijn gemeente om zich naast zijn predikantschap te wijden aan de vredesarbeid. Dit, en het feit dat hij het goed kon vinden met de bevolking van het 'rooie' Ammerstol, waren de redenen voor hem om er tot zijn emeritaat in 1954 te blijven, ondanks het lage tractement. Het kantoor van *Kerk en Vrede* kreeg een plaats in de pastorie, werd het zenuwcentrum van de vereniging en verwierf hierdoor zelfs internationale bekendheid! *Kerk en Vrede* richtte zich vooral op de kerken: daarbinnen moest getuigd worden dat in Christus' naam de eeuwenlange verbintenis tussen christendom, oorlog en bewapening verbroken moest worden. Een belangrijk middel daartoe vormde het blad *Kerk en Vrede*, waarvan Hugenholtz redacteur was. Andere middelen vormden het beleggen van getuigenisbijeenkomsten, de verspreiding van vlugschriften, affiches en dergelijke. Behalve dat Hugenholtz daarvoor veel op pad was, ondernam hij met een T-Ford enige malen een propagandatournee door Nederland.

DEMONISCHE MACHTEN

Dit alles bleef niet zonder vrucht: *Kerk en Vrede* groeide uit tot zo'n 9000 leden (onder wie 400 predikanten) en telde ruim honderd afdelingen. In de jaren dertig raakte *Kerk en Vrede* echter in het defensief als gevolg van het oprukkend fascisme en nationaalsocialisme.

Hugenholtz nam zelf vanaf het begin scherp stelling tegen deze demonische machten zonder zijn principiële geweldloosheidsstandpunt los te laten. Door zijn internationale contacten was hij al spoedig op de hoogte van de vervolgingen in Nazi-Duitsland. Hij organiseerde hulp aan Duitse christen-antimilitaristen, onderhield contacten met predikanten die bij de Duitse kerkstrijd waren betrokken en zette zich in voor joodse en andere vluchtelingen. Ook

tijdens de Duitse bezetting bleef de kleine kern van *Kerk en Vrede* vasthouden aan haar opvattingen van geweldloosheid.

De vereniging zelf hield officieel op te functioneren toen de Duitsers het kantoor in de pastorie sloten en verzegelden (maart 1941). Door middel van vlugschriften en rondzendbrieven probeerde het hoofdbestuur de vereniging nog enigszins te laten functioneren. Deze stukken richtten zich vooral op bemoediging van de leden en riepen op om niet te vervallen tot haat en geweldsdenken. Individueel waren leden actief in het verzet. Zo ook Hugenholtz. Wegens hulp aan joodse onderduikers werd hij opgepakt. Hij zat gevangen in Amsterdam en Vught.

ALBERT SCHWEITZER

Direct na de bevrijding zette Hugenholtz zich in voor verzoening in het klein en in het groot. In het klein: toen tijdens de bevrijdingsfeesten NSB'ers en 'moffenmeiden' in Ammerstol werden rondgereden, sprong Hugenholtz voor de stoet en riep dat dit onchristelijk was en dat dit alles daarom moest ophouden. In het groot: na de oprichting van *Kerk en Vrede* in 1946 werd Hugenholtz internationaal secretaris van de vereniging. Een van zijn hoofdactiviteiten was het leggen van contacten in Duitsland met het oog op de verzoeningsarbeid. Een nieuw aandachtspunt vormde de atoombewapening, waartegen hij vanaf het begin stelling nam en die hem onder andere in contact bracht met mensen als Albert Schweitzer. Nieuwe accenten in zijn werk vormden voorts de deelname aan de beweging voor wereldfederalisme en de aandacht voor wat toen nog heette 'de hulp aan onderontwikkelde gebieden'. Dit alles vanuit het inzicht dat voorkomen van oorlog een rechtvaardige Internationale orde vergde. Hugenholtz vervulde een belangrijke rol bij de oprichting van de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand (NOVIB) in 1956.

ZWAARDEN TOT PLOEGIJZERS

Lang bleef Hugenholtz actief, totdat het overlijden van zijn vrouw en een verslechterde gezondheidstoestand hem terug deden treden. Hij overleed, 85 jaar oud, op 25 december 1973. Zijn vriend Buskes leidde de begrafenisdienst in het sobere kerkje van zijn geliefde Ammerstol, waar hij begraven werd. Buskes typeerde Hugenholtz als degene die de droom van Jesaja 2 en Micha 4 was blijven dromen: de droom van het vredesrijk, waarin de zwaarden tot ploegen gesmeed zullen worden.

Op 27 januari 1974 herdacht Buskes hem nog in een radio-toespraak, waarin hij onder meer zei: "Zou tot de waarachtige navolging van Jezus niet behoren wat voor mij en voor velen het leven van deze dominee uit Ammerstol, ds. Hugenholtz, tot zo'n waardevol en voorbeeldig leven maakte: de hartstocht voor de waarheid, de radicale geloofsovertuiging, de bereidheid om zo nodig alleen tegenover de hele kerk te staan, maar dit alles vergezeld van een geestelijke bescheidenheid, die weigert eigen inzicht te verabsoluteren en de tegenstander af te schrijven en het waagt met de vrijheid, waarmee Christus ons vrijmaakt?" ◀

G.J. Heering: in navolging van Christus

Wie was die man die op 8 oktober 1924 op een bijeenkomst van godsdienstige voorgangers een motie op tafel legde die leidde tot de oprichting van *Kerk en Vrede* en ging fungeren als haar beginselverklaring?

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Gerrit Jan Heering (1879-1955) werd geboren in Pasoeroean, (toen nog) Nederlands-Indië, als zoon van de remonstrantse predikant Pieter Heering. Hij studeerde theologie in Leiden. Tussen 1904 en 1917 was hij predikant in respectievelijk Oude-Wetering, Dordrecht en Arnhem. Hij trouwde in 1905 met Alida van Bosse. Zij kregen vijf zonen.

In 1906 promoveerde hij cum laude op een proefschrift met als titel *Onderzoek naar het wezen van het zedelijk oordeel*. In 1917 werd hij benoemd tot hoogleraar van het Remonstrants seminarie aan de Rijksuniversiteit van Leiden, midden in de Eerste Wereldoorlog.

JUICHEND LEEDVERMAAK

In zijn boekje *Hoe ik tot mijn geloof kwam* (Amsterdam 1954) schrijft Heering dat hij vanaf het begin van de Eerste Wereldoorlog in 1914 ging inzien wat oorlog concreet betekent. 'Hoe rijmt zich dit met het christelijk geloof?' vraagt hij zich af. 'Als dienaar der kerk – want ik zag de kerk als 'het geweten van de samenleving' – en als belijder van Christus' koningschap was het mij niet mogelijk mijn aandacht van deze vraag af te trekken.'

In 1915 schrijft hij als Arnhems predikant een artikel met als titel 'In de leerschool van Satan'. Het eerste oorlogsjaar verbijstert hem. Hij ziet het 'juichende leedvermaak' waarmee men de afschuwelijke ondergang van de 'vijand' beschrijft. 'Toch', zegt hij, 'volhardde ik in de patriottisch-militaire houding die mij van jongs af in huis en op school was bijgebracht. Doch tenslotte kon ik tegen de gruwelijke feiten niet meer op. Het zijn niet de mensen geweest, die mij de argumenten, die ik vroeger gebruikte voor de handhaving van het recht van oorlog, uit de handen hebben geslagen. De oorlog zelf heeft het gedaan.' Hij ervaart in die omkeer de hand van God. En, zegt hij, toen moest ik

spreken. Had ik dat niet gedaan, dan had ik voor mijn bewustzijn het recht verbeurd om de kansel te betreden en het Evangelie te verkondigen. Christus' koningschap, dat in de oorlog genegeerd en gehoond wordt, gebóód mij te spreken.

OPENBARING EN GELOOF

Voor Heering is het verlangen naar dat Koninkrijk de motor in zijn leven als christen-theoloog en christen-antimilitarist. Woord en daad moeten in overeenstemming zijn. Een kerk die vrede preekt maar ondertussen de oorlog legitimeert is geen knip voor de neus waard. Niet langer 'Christendom en oorlog', maar voortaan 'Kerk en Vrede'. Zijn grote dogmatische werk is *Geloof en Openbaring, deel I en II. Kritische beschouwing over dogmatiek en moderne theologie*. Hij schreef het tussen 1935 en 1937 en herziet het in oorlogstijd. Later vindt hij dat hij de titel had moeten omkeren: Openbaring en geloof. Christelijk geloof begint bij de openbaring van Christus.

Hij schrijft ook het boek *De verwachting van het Koninkrijk Gods* (1952). De eerste zin van het voorbericht luidt: 'In de loop der jaren heeft de bijbelse verwachting van het Koninkrijk Gods steeds meer beslag gelegd op mijn geest, als de kroonbelofte van het Evangelie'. Dat is wel een mooie samenvatting van het dogmatische en het ethische werk van Heering. Die verwachting klinkt door in al zijn vele preken, lezingen en brochures. Alles wat hij schreef en sprak was zowel nationaal als internationaal vredeswerk in navolging van Christus.

Voor Heering was *Kerk en Vrede* een geloofsgemeenschap, niet alleen nationaal, maar ook internationaal. Op die internationale congressen van christelijke voorgangers beleefde hij de oecumene, die over alle kerkgrenzen heengaat. ◀

De zondeval van Heering:

Bijbel van het christen-antimilitarisme

In 1928 verschijnt de eerste druk van *De zondeval van het christendom*. Het is het resultaat van een jarenlange stevige studie door professor G.J. Heering, voorzitter van *Kerk en Vrede*. In zijn persoonlijk inleiding beschrijft hij de omkeer die hij heeft meegemaakt. *Kerk en Vrede* ziet hij als een geloofsgemeenschap van christenen die als keerzijde van hun geloof in Christus hun ongelof in de oorlog belijden.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Heerings visie op de staat is – onder andere dankzij het werk van de Zwitserse hoogleraar staats- en volkenrecht Max Huber – veranderd. Hij ziet in dat de staat als een soort zelfstandig goddelijk wezen kan optreden. Net zoals in de Romeinse tijd worden nu de christelijke gewetens voor de keuze gesteld: 'Of Christus of Caesar'. Heering geeft in zijn boek – geschreven in de eerste jaren van zijn voorzitterschap van *Kerk en Vrede* – als systematisch theoloog een stevig fundament aan het christen-antimilitarisme. De hoofdstukindeling van zijn boek illustreert dat: 1) Evangelie en oorlog, 2) Het oorspronkelijke christendom en de oorlog, 3) Christendom en staat, 4) Staat en oorlog, 5) De dictatuurstaten en de oorlog, 6) De oorlog in het licht van het christelijke oordeel, 7) De dienstdwang en de dienstweigering, 8) De toekomst van het Christendom.

VREDE VERSAILLES ALS OORLOGSPRODUCT

Zo onderbouwt Heering zijn omkeer. Dat doet hij met grote kennis van zaken. Hij is op de hoogte van de politieke situatie. In de jaren vlak voor en na de oprichting van *Kerk en Vrede* duikt hij in de literatuur over kapitalisme en militarisme. Hij doorziet het militair-industriële complex, maar doorziet ook de theologische en ideologische rechtvaardiging daarvan.

In zijn voorwoord bij de derde herziene druk van *De zondeval* schrijft hij in juli 1933 over de gevolgen van de Vrede van Versailles. Hij noemt die vrede een oorlogspaan. Hij waarschuwt tegen het opkomend fascisme in Italië, tegen het uitschakelen van de vrijheid in Duitsland waar pacifisme als landverraad wordt gebrandmerkt. Hij ziet het gewelddadig communisme en fascisme als zuster-dictaturen. In die sfeer van militarisme is ontwapening verder

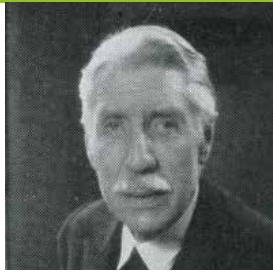
weg dan ooit. 'Hoe kan het ook anders, zegt Heering, waar afgoderij bedreven wordt met partij, natie en staat?'

In 1933 waarschuwt hij tegen de werking van Hitlers boek *Mein Kampf* dat sinds 1923 de haat tegen Jood, socialist en pacifist in het Duitse volk predikt. De bevattelijkheid voor dat boek is een gevolg van het minderwaardigheidscomplex dat Duitsland heeft opgelopen door de Vrede van Versailles.

EEN PROFETISCHE FIGUUR

Heering schrijft in voortdurend gesprek met de tijd waarin hij leeft. Een profetische figuur die de tijd doorziet en zo ook de gevolgen van geloof in geweld. Hij schetst een programma dat steeds opnieuw geactualiseerd moet worden. In de vierde – geheel bewerkte en uitgebreide druk - van *De zondeval* schrijft hij in hoofdstuk 8: 'Wij zijn meer dan pacifisten, ook al willen wij zeer zeker de vrede dienen en de oorlog in al zijn vormen bestrijden, overtuigd, dat zonder deze principiële bestrijding het vredesstreven dooloopt. Maar men begrijpt ons verkeerd als men in ons alleen maar pacifisten, antimilitaristen ziet. Dan heeft men de diepste reden van ons verzet niet begrepen. Ons 'anti' is slechts de keerzijde van ons 'pro', voor koning Christus. De diepste reden van ons verzet is het brandend verlangen, om ter wille van Christus' naam, het Christendom los te slaan van de oorlogsidee.'

Heering blijft in de loop van zijn leven zijn boek herzien en actualiseren. In de inleiding bij de vierde druk in 1953 schrijft hij dat het onzegbare opnieuw is geschied. 'Rotterdam, Coventry, Dresden en Hiroshima kunnen het getuigen.' Hij blijft zijn geloof in Christus, zijn scherpe analyse van de politieke werkelijkheid en zijn oproep aan de kerk om om te keren voortdurend herhalen. Zijn roep wordt steeds sterker. ◀

Heering antwoordt zijn bestrijders

In 1929, een jaar na het verschijnen van de *Zondeval van het Christendom* komt de tweede druk al uit. Heering begint daarin met een uitvoerig antwoord (53 pagina's) aan zijn bestrijders. Hij is verheugd over de grote aandacht voor zijn boek en spreekt over een (meestal) loyale bestrijding door zijn critici. Hij weet dat hij met zijn boek een steen in de kerkelijk vijver gooit. Zorgvuldig loopt hij de staatkundige, rechtskundige en theologische bezwaren langs.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Heering schrijft dat de staatkundige bezwaren tegen zijn boek in hoofdzaak van liberale zijde komen. Hij heeft in de ogen van zijn liberale critici het wezen van de staat miskend doordat hij in het 'zedelijk rechtsbewustzijn' het fundament zoekt voor de staatsleer. Die kritiek leidt tot een mooi debat over de rechtsstaat. Zijn critici zien de staat als onderdeel van de natuur. Kun je ethische normen opleggen aan de natuur? De staat berust op instincten. Op die instincten berust het hele staatsapparaat. Heering ontkent dat allemaal niet, maar hij wil verder. 'De staat', zegt hij, 'is tevens een *zedelijk* lichaam, steunend op het zedelijk rechtsbewustzijn van volk en burger'. Heering heeft duidelijk minder eerbied voor de staat als natuurlijk organisme waaraan geen normen mogen worden opgelegd. Vanuit zijn christelijk geloof stelt hij zo'n staatsopvatting onder kritiek.

Het is nog geen 1948, nog niet het jaar van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Maar je hoort in deze discussie al wel de klanken van het debat na de Tweede Wereldoorlog. Voor Heering gaat het om de gehoorzaamheid aan 'Caesar of aan Christus'. De staat treedt op als een 'Godheid'. Zo'n 'godheid' mag een christen niet erkennen. Hij pleit voor de stem van het geweten als diepe en vaste grond waarop de rechtsstaat moet worden gebouwd.

GRENZEN AAN GEWELD

Heering gaat uitvoerig in op de bezwaren van de grote rechtsgeleerde professor P. Scholten. In de ogen van Heering kan een oorlog nooit een rechtsmiddel zijn tot handhaving van het recht. Heering ontkent niet dat de staat soms geweld moet gebruiken, maar dat geweld heeft een grens. Als de staat de oorlog gebruikt om het

recht te handhaven, gaat de staat in Heerings ogen een grens over. Over die grens moet het gaan in het debat. Hij verwijt zijn tegenstanders dat ze die grens niet zien en niet bewaken. Ze gaan er moeiteloos overheen. Ten slotte gaat Heering in op de theologische bezwaren tegen zijn boek. 'Christendom en oorlog' is tenslotte ons hoofdprobleem, zegt Heering. Hij ontkent dat hij een ongerechtvaardigd optimisme huldigt ten aanzien van de menselijke goedheid. Hij wil de militaristische ideologie, die veel kerken huldigen, afbreken om zo tot een krachtiger vredesstelsel van de kerken te komen. Hij ziet verschuivingen optreden zowel ter linker- als ter rechterzijde in de kerk. Zijn boek wordt serieus genomen.

Hij eindigt zijn antwoord aan zijn bestrijders met een citaat van Adolf von Harnack die in het *Berliner Tagblatt* in 1928 schrijft: 'De wereldoorlog heeft ons geleerd wat oorlog is en op nog vreselijker wijze zijn zal – wij hebben dat vroeger niet geweten –: oorlog is de opheffing van alle zedelijke grondslagen en het prijsgeven van alle zedelijke goederen.'

KARL BARTH

In zijn antwoord kan Heering de belangrijke theoloog Karl Barth nog niet noemen. Barth reageert pas na de Tweede Wereldoorlog op het boek van Heering. Hij besteedt er 23 jaar na het verschijnen aandacht aan in zijn *Kirchliche Dogmatik III/4* (1951). In hetzelfde jaar reageert Heering met een artikel 'Karl Barth over het oorlogsprobleem' in het Zwitserse religieus-socialistische blad *Neue Wege* (in 1952 door *Kerk en Vrede* als brochure uitgegeven). Daarin dient hij Barth stevig van repliek. Jammer dat ze geen debat met elkaar gevoerd hebben. Dat had Heering wel verdiend. ◀

Existentieel pacifisme

De voorzitter van *Kerk en Vrede*, professor Hannes de Graaf, schrijft bij de vijfde druk (1981) van *De Zondeval* van Heering een uitvoerige inleiding waarin hij – in de stijl van Heering – in de jaren 1950-1980 verder schrijft.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

De Graaf eindigt zijn inleiding met een mooie kenschets van Heering: 'Het pacifisme van Heering en van het door hem opgerichte *Kerk en Vrede*, alsmede van de Internationale Verzoeningsgemeenschap (IFOR), waarbij *Kerk en Vrede* is aangesloten, heeft binnen de bredere vredesbeweging een onmiskenbaar eigen karakter. Men zou het *existentieel pacifisme* kunnen noemen, een verschijnsel dat men bij christenen, boeddhisten, humanisten, joden en hindoes kan aantreffen. Het is niet een zuiver emotioneel of rationeel pacifisme, en ook niet een aan een bepaald machtsblok horig of ideologisch gebonden pacifisme. Men is niet bang voor emotionaliteit, men hanteert rationele argumenten, en men durft het beslist wel aan om politieke uitspraken te doen. Maar het is als existentieel pacifisme niet geworteld in emotie, rationaliteit of politiek. Het is geworteld in die lagen van ons mens-zijn, waarin ook het geloof en de hoop voortdurend ontspringen als respons op de genadige aanwezigheid van een God die alle overwegingen van haalbaarheid en voorspelbaarheid verre te boven gaat.'

Het congresbestuur.

BEREIDHEID TOT VERANTWOORDING

Dat is wat me persoonlijk raakt als ik de analyses lees van 'de oude' Heering, zijn scherpte, zijn bereidheid tot

verantwoording, zijn steeds dieper doordringen ook in de (geo)politieke en economische analyse. Zo'n degelijk standaardwerk als dat van Heering zullen we in deze tijd niet meer schrijven. Wel trekken we vanuit *De Zondeval* lijnen door, ontmaskeren we politieke en theologische rechtvaardigingen van de moderne oorlog. Ik schrijf dit aan de vooravond van Kerst 2023. De oorlog in Oekraïne die al bijna twee jaar duurt, verkeert in een impasse, lees ik. Het is een loopgravenoorlog geworden met honderdduizenden doden aan beide kanten. Toch hoor en lees ik voornamelijk de roep om 'meer mannen en meer wapens'. De vrije pers in Oekraïne is gebonden, en de mensenrechten van minderheden worden met voeten getreden. Critici, ook pacifisten, wordt de mond gesnoerd. Ook na twee jaar is de roep om onderhandelingen, om een rustpauze om tot een vorm van vrede te komen uit den boze: steeds wordt die roep als verraad weggezet.

STRATEGIE VAN DISPROPORTIONALITEIT

Dat geldt ook voor de oorlog die Israël voert tegen Hamas, maar in feite tegen Gaza en tegen het Palestijns verzet op de West Bank. Dat wordt gelegitimeerd door de VS en door westerse bondgenoten. De strategie van disproportionaliteit wordt verkocht als legitieme zelfverdediging. Iedere civiele infrastructuur van de vijand geldt als een militair doel. Daarom worden dagelijks ziekenhuizen aangevallen, dokters, verpleegsters, journalisten en leerkrachten vermoord en wegen vernietigd. De VS, Engeland, Duitsland en ook Nederland maken een krachtig geluid vanuit de VN onmogelijk.

Het is aan ons als leden van *Kerk en Vrede* om met 'de zondeval van het christendom' op zak de nieuwe – maar o zo oude – valkuilen te zien en te beschrijven. Voor Heering was het doel van zijn boek om het evangelie los te slaan van de oorlogsidee en de praktijk van de oorlog. Dat doel is binnen de kerken bepaald nog niet bereikt. ◀

Het kind Jezus roept ons op om alle vertrouwen op geweld op te geven.

Schuldige nalatigheid

Ten grondslag aan het ontstaan van de staat Israël ligt de Shoah, de poging tot uitroeiing van alle Joden in Europa. Dat is een gezamenlijke Europese schuld. Nederland heeft de jaren voor de Tweede Wereldoorlog de grenzen gesloten voor Joodse vluchtelingen. En na de oorlog zijn de weinige overlevende Joden in heel Europa met tegenzin ontvangen.

En vervolgens hebben we de Palestijnen in de steek gelaten, door toe te laten dat zij hun land moesten opgeven voor de Joden die daar hun toevlucht zochten. Dat betekent dat we hen plaatsvervangend laten boeten voor wat Europese landen eeuwenlang Joden misdeden.

En nu laten we Joden en Palestijnen weer in de steek, door de staat Israël niet aan te spreken op haar onrechtvaardige beleid ten aanzien van de Palestijnen en niet meteen na 7 oktober Israël af te houden van het reageren vanuit wraak en het tot de orde te roepen. Door niet aan te bieden om te bemiddelen, totdat er een echt leefbare oplossing is gevonden voor beide volken.

Heilloze wegen

Het vertrouwen dat met geweld een leefbare situatie geschapen kan worden, ligt aan de basis van de situatie zoals die nu in Israël en Palestina bestaat: de stichting van de staat Israël zonder oog te hebben voor de mensen die er al woonden; het vertrouwen op en gebruik van geweld door de staat Israël om veiligheid te creëren; en het gebruik van geweld door Palestijnen in hun strijd om bevrijding te bewerkstelligen – het zijn heilloze wegen, zo kunnen we keer op keer zien.

Staak het geweld!

Het kind Jezus kijkt ons aan en roept ons op om alle machtsdenken en alle vertrouwen op geweld op te geven. Om ongewone stappen te zetten, het aan te durven om de weg van de dialoog in te slaan. Om te zoeken wat de vrede en veiligheid van allen dient.

Dat betekent een staakt-het-vuren in Gaza dat meteen gekoppeld wordt aan verdergaande vredesbesprekingen. Dat betekent het onderkennen dat de oorlog in Oekraïne niemand vrede brengt, maar dat die alleen door het zoeken van de weg van onderhandelingen bereikt kan worden. Wij verheugen ons over ieder pleidooi en initiatief om daarmee te beginnen.

De weg naar vrede is een weg van vrede. Een andere weg is er niet. Wij weten ons door het kind van Kerst geroepen, uitgedaagd om die weg te gaan en van die weg te getuigen. ◀

Het vertrouwen op en gebruik van geweld door de staat Israël om veiligheid te creëren; en het gebruik van geweld door Palestijnen in hun strijd om bevrijding te bewerkstelligen – het zijn heilloze wegen, zo kunnen we keer op keer zien.

Hoop bij hopeloze berichten

Felicia Dekkers zoekt naar sporen van hoop bij het lezen van hopeloze nieuwsberichten. Václav Havel kan volgens haar hierbij nu een inspiratiebron zijn.

Felicia Dekkers
neerlandica
en theologe

Wanneer je 'Canarische eilanden' op Google intoetst, verschijnen er tegengestelde berichten: 'Zoektocht naar vermiste migranten bij Canarische eilanden' en 'All inclusive vakanties naar de Canarische eilanden'. Probeer deze twee zinnen maar eens in je hoofd bij elkaar te krijgen.

Het gaat over mensen die op weg gaan: de een in de hoop op een beter leven, de ander in het verlangen naar een ontspannen en goedkope vakantie. En ze kunnen elkaar tegenkomen op het strand van een Canarisch eiland of op Lampedusa of aan de Griekse kust. Geconfronteerd met zulk wereldnieuws zal het de onbevangen lezer van de ochtendkrant overrompelen, zo zelfs dat mensen zich in deze tijd van al het nieuws en van de politiek afkeren.

Verlammend nieuws

De vraag wordt dan: hoe klein moet je het grote nieuws maken om als 'gewoon' mens iets aan die problemen bij te kunnen dragen?

Nou, heel klein: door het stellen van een daad bij je huis of in het wijkcentrum vlakbij of door een jongere een helpende hand te bieden bij de eerste stappen de volwassenheid in. En dat is juist heel moeilijk: terneergeslagen door het 'onoplosbare wereldnieuws' lijkt elke actie te verlammen in hopeloosheid over de grote problemen.

Innerlijke hoop

Maar hopeloosheid is geen nieuw fenomeen: hele generaties hebben ermee te maken gehad: in de oorlog en bezetting, in de slavernij en in langdurige armoede.

Zo ook Václav Havel (1936-2011), schrijver, politicus, dissident bij Charta 77 en uiteindelijk president in het van communisten bevrijde Tsjecho-Slowakije. Ver voor dat moment, begin jaren tachtig, werd hij geïnterviewd door Karel Hvížďala. De geluidsbanden van het gesprek werden het land uitgesmokkeld en ver-

schenen onder de titel 'Verhoor op afstand', waarbij verhoor ironisch bedoeld was.

Havel werd namelijk heel vaak verhoord en verbleef ook lange tijd in de gevangenis. In dit gesprek wordt hij bevraagd of hij op dat moment nog een sprankje hoop ziet. Uit zijn antwoord komt naar voren dat hij hoop niet ziet voortkomen uit toestand van de wereld, maar als een innerlijke toestand van de geest.

Hij vertelt wat ze met het initiatief van Charta '77 (beweging voor de verdediging van mensenrechten in Tsjecho-Slowakije van 1977 tot 1992) bereikt hebben en concludeert: 'Is het dan niet zo, dat al deze kleine signalen wijzen op de groei van een intense innerlijke hoop, een hoop die niet op prognoses aangewezen is en die van begin af aan het uitgangspunt van deze ongelijke strijd is geweest? Zouden al deze kleine tekenen van hoop 'buiten' nog wel bestaan als 'binnen' niet de diepe hoop gloeide zonder welke men niet waardig en zinvol kan leven, en zonder welke men nog minder keer op keer aan de 'uitzichtloze onderneming' kan beginnen waarmee alle goede dingen gewoonlijk een aanvang nemen?'

Blijvende inspiratiebron

De niet-gelovige Havel ziet hoop als iets transcendent, dat binnen in een mens levend kan blijven ondanks problemen. Hoop op verandering, hoop op een nieuwe toekomst. Dat is misschien ook wat mensen uit Afrika drijft om ondanks allerlei tegemaatregelen toch op weg te gaan en wat mensen tegelijkertijd inspireert om hen en andere mensen dichtbij te helpen.

Havel zegt daarover: "Hoe ongunstiger de situatie waarin onze hoop overeind blijft, des te intenser is deze hoop. Hoop is niet hetzelfde als optimisme. Het is niet de overtuiging dat iets goed afloopt, maar de zekerheid dat iets zin heeft – ongeacht hoe het afloopt." Daarin zijn Václav Havel en vele anderen een blijvende inspiratiebron, ook voor wie nu ergens op zoek is naar hoop. ◀

Dit artikel is met toestemming overgenomen van het online levensbeschouwelijke platform 'Nieuw Wij' (www.nieuwwij.nl).

Václav Havel:
"Hoop is de zekerheid dat iets zin heeft – ongeacht hoe het afloopt."

Oorlog Israël-Gaza: “Deze generatie is verloren”

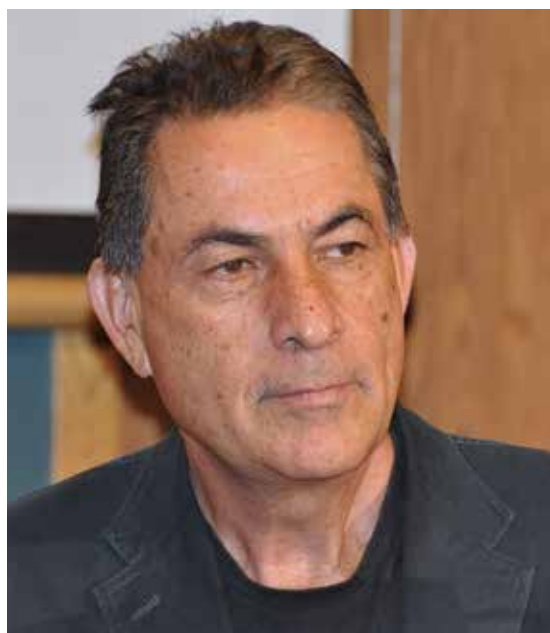
Bruno Maçães van *The New Statesman* sprak met Gideon Levy, de Israëlische journalist en schrijver, onder andere over wat ervoor nodig is om het Israëlisch-Palestijnse conflict op te lossen en vrede in de regio te brengen. Volgens Levy is vrede nooit echt een optie geweest omdat niemand zich echt committeerde aan een tweestatenoplossing.

Bruno Maçães
en Gideon Levy

Levy, nu 71, heeft gedurende zijn hele carrière vele pogingen gezien om vrede te bereiken in Israël en Palestina, eerst als assistent en woordvoerder van Shimon Peres, daarna als leider van de Israëlische Labour Party, en later als verslaggever en schrijver voor het toonaangevende Israëlische dagblad *Haaretz*.

Maçães: “Wat is nu het dominante gevoel als we rondkijken in Israël, zowel in de regering als in de reguliere samenleving? Is het wraak, woede of is het iets anders?”

Levy: “De aanslag van 7 oktober heeft met mij en mijn vrienden twee dingen gedaan. Aan de ene kant was het zo’n trauma en zo’n vernedering voor de Israëli’s dat ze het gevoel kregen dat ze al het mogelijke moesten doen in antwoord op deze

Levy:
“Een volk kwam naar een bevolkt land en nam het over. Dat is de kern van alles.”

aanlag, omdat die echt verwoestend was. Daarover bestaat geen twijfel; het was verwoestend ook al is, wat er in Gaza gebeurt, nu veel verwoestender. Israël was in shock. Mijn vermoeden is dat 7 oktober ook wordt gebruikt als excuus om nu allerlei duistere, verboden ideeën te legitimeren. De rechtse partijen profiteren dus. En dat is waar wij mee te maken hebben.”

Maçães: “Zie je ergens in het verleden een verkeerde afslag, waarbij het conflict opgelost had kunnen worden als er andere keuzes waren gemaakt? Ik heb een klein stukje van het werk van de Israëlische publieke intellectueel Yeshayahu Leibowitz gelezen en hij zegt altijd dat de weken na de Zesdaagse Oorlog in 1967 de beslissende periode waren waarin een andere keuze had kunnen worden gemaakt om zich eenzijdig terug te trekken uit de bezette gebieden. Als je terug zou gaan naar het verleden, naar het beslissende moment, waar zou je dan heen gaan?”

Levy: “Jarenlang ben ik het met Leibowitz eens geweest. Nu niet meer. Het beslissende moment is de *Nakba* (het Arabische woord voor ‘catastrofe’, dat de Palestijnen gebruiken om te verwijzen naar de ontheemding van de Palestijnen in 1948, die uitmondde in de oprichting van de staat Israël). Het beslissende moment is 1948. Een volk kwam naar een bevolkt land en nam het over. Dat is de kern van alles.

Het probleem is dat Israël sinds 1948 zijn beleid en zijn houding tegenover de Palestijnen nooit heeft veranderd. Wat er in 1948 gebeurde, gebeurt nu dagelijks. Gaza maakt deel uit van 1948. Daarom zal elke oplossing die niet enige vorm van verantwoordelijkheid voor 1948 en enige vorm van compensatie omvat – niet alleen in termen van geld – geen rechtvaardige oplossing zijn.

Dat is de manier waarop de Palestijnen het zien. Ze trekken zich niets aan van de verbinding tussen de Joden en het land Israël, gebaseerd op de mythologie van de Bijbel. Feit is dat er gedurende zoveel honderden jaren geen Joden in deze regio waren. En dus, als we de kern van de wond niet aanraken, zullen we deze nooit genezen.

Maçães: “Is er een Israëlische regering en premier geweest die oprecht geloofde in een tweestatenoplossing? Het is heel duidelijk dat velen van hen dat niet deden. Maar is er een moment geweest waarop er sprake was van een oprechte inspanning, niet slechts een publiciteitsinspanning of iets gericht op een buitenlands publiek, maar een oprechte inspanning in Israël?”

Levy: “Nooit. Zelfs degenen die vrede probeerden te stichten, zoals voormalige premiers Yitzhak Rabin en Shimon Peres en Ehud Barak en Ehud Olmert. Ik onderschat hen niet. En ook ik trapte in de valkuil van het geloof in het vredesproces onder de Oslo-akkoorden, net als vele anderen. Ik dacht echt dat dit het begin was van een verandering, wat niet het geval was. Het was een truc. Oslo daargelaten, geen van de partijen geloofde werkelijk in een tweestatenoplossing, in de zin dat de twee staten gelijk zouden zijn. Zelfs het gepraat over demilitarisering van de Palestijnse staat en het plaatsen van Israëlische troepen op de Westelijke Jordaanoever zette vraagtekens bij het proces. Wat voor staat zou dat zijn? Hoe bedoel je gedemilitariseerd? Ik had het kunnen begrijpen als Israël en Palestina beide demilitariseerden. Maar als de ene kant gedemilitariseerd is en zichzelf helemaal niet kan beschermen en de andere kant beschikt over alle wapens ter wereld, wat is dat dan voor soort oplossing? Daarom: een echte tweestatenoplossing is nooit geboren. En nu is het in ieder geval volkomen dood, want met 700.000 kolonisten kun je niet echt een Palestijnse levensvatbare staat creëren. Echt niet.”

Maçães: “Wat is volgens jou de toekomst? Als jij de baas zou zijn, wat zou je dan proberen te doen? Geloof je dat een éénstaatoplossing plausibeler is dan een tweestatenoplossing met gelijkheid tussen Israëlische Joden en Arabieren, waarbij alle Palestijnen staatsburgers worden? Ook dit lijkt zeer onwaarschijnlijk.”

“Zeker, volgens de realiteit van vandaag is het onmogelijk dat Joden en Palestijnen samen zullen leven. Maar het idee is om deze realiteit te veranderen.”

Levy: “Zeer onwaarschijnlijk, maar het is in ieder geval een oplossing die alle problemen zou kunnen oplossen, inclusief het recht op terugkeer. We zijn er nog heel ver van verwijderd, maar er is tenminste een visie.

Terwijl er bij de tweestatenoplossing geen enkele visie is, omdat Palestina geen levensvatbare staat zal zijn. Dus ik denk dat het blijven praten over de tweestatenoplossing zoals negentig procent van de wereld doet, terwijl je weet dat het niet mogelijk is, de bezetting alleen maar in de hand werkt. Israël heeft nooit iets gedaan om dit idee echt te promoten. Als je spreekt over de éénstaatoplossing, zie je een visie.

En je moet de éénstaatoplossing niet beoordelen aan de hand van de huidige realiteit. Zeker, volgens de realiteit van vandaag is het onmogelijk dat Joden en Palestijnen samen zullen leven. Maar het idee is, om deze realiteit te veranderen. Het alternatief voor een éénstaatoplossing is het voortzetten van de apartheidstaat. Er is geen derde oplossing. We moeten beslissen, anders geven we het op.”

Maçães: “Laatste vraag hierover. Hoe komen we van waar we nu zijn – waar de stemmen in Gaza in Israël niet worden gehoord, de rechten van de mensen in Gaza niet in aanmerking worden genomen, en heel weinig mensen zich echt bekommeren om het lijden in Gaza – naar een staat met gelijke rechten? Zou Israël een of andere nederlaag moeten doorstaan? Moet de internationale steun worden ingetrokken? Het lijkt erop dat er een nogal traumatisch proces voor nodig is om van punt A naar punt B te komen.”

Levy: “Ten eerste, om je te corrigeren: het is niet zo dat de Israël's niet om Gaza geven. Ze weten niets van Gaza. Ze worden nergens aan blootgesteld. Je zet het nieuws aan, dat nu 24 uur per dag, zeven dagen per week alleen maar over de oorlog gaat, en je zult nauwelijks een fragment uit Gaza zien. Niets. Nu wordt het door niemand aan de media opgelegd. Het is hun keuze omdat ze de kijkers kennen en die het niet willen zien.

Ongelooflijk. We lachten altijd om Rusland dat verslag deed van de oorlog in Oekraïne. Hier is het veel erger. Omdat in Rusland de censuur van de overheid komt en het hier volledig commercieel en vrijwillig gebeurt.

Er bestaat geen twijfel over dat we een punt moeten bereiken waarop de Israëliërs zullen begrijpen dat de huidige situatie onmogelijk is en dat

Maçães:
“Het lijkt erop dat er een nogal traumatisch proces voor nodig is om van punt A naar punt B te komen.”

ze zulke hoge prijzen moeten betalen voor de status quo dat ze inzien dat verandering nodig is. Voorlopig kunnen de Israëliërs ermee leven. Voor de meeste Israëliërs is het niet ondraaglijk, weet u. Ga nu uit in Tel Aviv: het leven is erg goed. Ik wil dit niet onderschatten. Het zijn zelfs in Tel Aviv geen normale tijden, maar het is niet zo dat de Israëliërs zeggen: ‘We kunnen er niet meer tegen.’ Dus eerst moet het een punt bereiken waarop de status quo ondraaglijk wordt. En bovenal zal er niets gebeuren zonder de internationale gemeenschap. Niet in woorden en veroordelingen, maar in daden.”

Maçães: “Laat mij je een vraag stellen over de internationale omgeving, omdat je sprak over de veranderingen in Israël in de afgelopen vijftien jaar. Het lijkt er ook op dat de VS en Europa veel dichter bij enkele extreme Israëlische standpunten zijn gekomen, met name de VS. Je herinnert je dat Ronald Reagan tijdens de Libanonoorlog in 1982 premier Menachem Begin belde en hem zei dat hij ermee moest stoppen. Hij zei dat wat Israël deed een ‘holocaust’ was.

Nu is er geen telefoontje geweest. En in Europa, waar de Palestijnse zaak heel populair was toen ik jonger was, is het nu moeilijk geworden om

erover te praten. In sommige landen, zoals Duitsland, is het in sommige gevallen zelfs gevaarlijk geworden: de politie kan je bezoeken als je naar een protest gaat en de Palestijnse vlag bij je hebt. Wat is jouw indruk? Voelen de Israëlische autoriteiten en de regering op dit moment vrijwel onvoorwaardelijke steun?”

Levy: “De enige hoop is de volgende generatie. Deze generatie is verloren. In Europa begon het al een binnenlands probleem te worden, omdat men zichzelf niet kon uiten. Dat is een geweldige overwinning voor het Israëlische propaganda-beleid. Ze zijn er werkelijk in geslaagd om elke kritiek op Israël als antisemitisch te bestempelen. Dat verlamde Europa. Aan het begin van de oorlog hadden we de premiers van Spanje en België op bezoek in Israël. En ambtenaren namen hen uiteraard mee om de verbrande huizen te bekijken als resultaat van 7 oktober. Vervolgens gingen ze Gaza op afstand bekijken en zeiden: “Dit is ook verschrikkelijk”. Beide premiers werden bestempeld als antisemieten. Omdat ze durfden te zeggen dat het ook verschrikkelijk is wat er in Gaza gebeurt.

Maar je ziet ook wat er, vooral in de VS, gebeurt onder de jongere generatie. En deze jongere generatie zal over tien, vijftien jaar het establishment worden. Uit peilingen blijkt dat zij de meest radicale emoties en houdingen tegenover Israël koesteren, waaronder het verkiezen van Hamas boven Israël – niet de Palestijnen, maar Hamas. Dus waar we ook kijken, er zijn enorme obstakels. Maar je kunt niet leven met het gevoel dat alles verloren is, want laten we dan de zaak sluiten. Uiteindelijk zal er iets gebeuren dat de situatie zal veranderen. Zie je, om de paar jaar wordt het Westen dit conflict beu. Maar elke keer wordt het er opnieuw mee geconfronteerd. We zullen hier nooit voor kunnen weglopen. Uiteindelijk zal er een situatie ontstaan waarin er geen andere keus is dan voor een echte oplossing te gaan. Maar nu zijn we er nog lang niet.” ◀

Dit artikel is een vertaalde en bewerkte versie van het tweede deel van een gesprek tussen Bruno Maçães en Gideon Levy uit ‘The Statesman’ van 11 januari 2024. Kijk hier voor de originele versie van dit artikel: www.newstatesman.com/international-content/the-international-interview/2024/01/israel-palestine-one-two-state-solution

De vertaling van het eerste deel is te vinden op de website van Kerk en Vrede (www.kerkenvrede.nl).

Deur wagenwijd open voor wapenleveranties

Nederlandse wapenexporten halen zelden de krant, laat staan de voorpagina. In november vorig jaar opende *NRC* echter met een artikel waarin uit de doeken werd gedaan dat de regering besloten had dat vanuit een verzameldepot bij vliegbasis Woensdrecht onderdelen van F-35's aan Israël geleverd mochten blijven worden, ondanks de inzet van deze gevechtsvliegtuigen bij de verwoestende aanvallen op Gaza. Daarbij werden waarschuwingen van juristen op het Ministerie van Buitenlandse Zaken over mogelijke betrokkenheid bij oorlogsmisdaden in de wind geslagen. Dit schokkende bericht is tekenend voor de richting die het Nederlandse wapenexportbeleid opgaat.

Mark Akkerman

Uit antwoorden op Kamervragen, Kamerdebatten en de inbreng namens de regering in een door vier NGO's aangespannen, en verloren, kort geding tegen het voorzetten van deze leveringen, wordt echt duidelijk hoe verstrekkend het regeringsbeleid op dit vlak is. In eerste instantie beweert de regering dat niet vastgesteld kan worden of Israël F-35's inzet bij het schenden van oorlogsrecht, maar hoofdzakelijk stelt demissionair minister Schreinemacher (VVD) van Buitenlandse Handel dat het ook niet uitmaakt. Haar besluit steunt op een politieke afweging waarin de goede verhoudingen met bondgenoten binnen het F-35 programma – Israël, maar meer nog hoofdproducent VS – en de positie en belangen van de Nederlandse wapenindustrie voorrang krijgen

Het afscheid van een eigen toetsing aan wapenexportcriteria voor een groot deel van de Nederlandse wapenexport, zet de deuren wagenwijd open voor het leveren van wapens voor oorlog en onderdrukking wereldwijd.

boven het niet meewerken aan oorlogsmisdaden. Een belangenafweging die op een correcte manier is gemaakt en niet onredelijk is, aldus de rechtbank Den Haag in een teleurstellend, maar niet onverwacht vonnis in het kort geding.

Exportregels buiten werking

Uit eerdere zaken bleek al dat rechters in het algemeen oordelen dat de regering alle ruimte heeft om zelf over wapenexporten te besluiten, ook wanneer deze bijdragen aan mensenrechtenschendingen.

Juridisch gezien pakt de uitspraak in de zaak rond Israël echter nog ongunstiger uit: het bevestigt dat de regering in feite geen wapenexportregels meer hoeft toe te passen wanneer eenmaal een 'algemene vergunning' voor bepaalde exporten is afgegeven. Dit type vergunningen is een aantal jaren geleden geïntroduceerd om bedrijven voor bepaalde projecten met grensoverschrijdende samenwerking, zoals de ontwikkeling en productie van de F-35, eenmalig toestemming te geven voor exporten, zonder dat hierbij verder toetsing voor elke individuele uitvoer plaatsvindt.

In lijn met de opvatting van de regering hierover, stelt de rechtbank nu dat de regering kan besluiten zo'n algemene vergunning te handhaven, ook wanneer veranderende omstandigheden, bijvoorbeeld in het land van bestemming, eigenlijk aansporen tot het niet afgeven van vergunningen.

Toetsing eindgebruiker vervalt

Dit feitelijk buiten werking stellen van wapenexportregels gaat in de toekomst op veel grotere en bredere schaal plaatsvinden. In de zomer van 2023 liet de regering aan de Tweede Kamer weten dat het vaker zulke algemene vergunningen wil gaan inzetten.

Daarnaast gaat Nederland zich aansluiten bij het akkoord van Toulouse, een verdrag tussen Frankrijk, Duitsland en Spanje om de onderlinge handel in wapenonderdelen makkelijker te maken. De deelnemende partijen spreken hierin af dat ze automatisch een vergunning zullen toekennen voor de export van wapenonderdelen naar elkaar, en dat het land waarin een compleet wapensysteem met deze onderdelen geassembleerd wordt

zelfstandig kan besluiten naar welke landen dit uitgevoerd mag worden. Nu is het nog het geval dat de Nederlandse regering bij het beslissen over exportvergunningen ook moet toetsen op zo'n eindgebruiker, en dus export van onderdelen kan weigeren vanwege de beoogde bestemming van het totale wapen. In de praktijk wordt hier overigens al vaker van afgezien, met name bij exporten naar de VS, die al langer bedongen hebben dat Nederland zich niet bemoeit met waar wapens, voorzien van Nederlandse onderdelen, heengaan.

Oekraïne als excuus

De regering gebruikt de oorlog in Oekraïne – met een beroep op veiligheidsbelangen en daarvoor noodzakelijke steun aan de wapenindustrie – om dit proces van het buiten werking stellen van wapenexportregels in een stroomversnelling te brengen, maar het was al langer gaande. Een duidelijk vanuit de wapenindustrie zelf ingestoken initiatiefvoorstel van VVD en CDA om het wapenexportbeleid fors te versoepelen dateert van begin 2021: de nu voorgestelde wijziging was in het Coalitieakkoord, dat aan het eind van dat jaar werd gesloten, al aangekondigd.

Einde aan terughoudend exportbeleid

De wijziging werpt zijn schaduw ook al vooruit. Zo werd halverwege 2022 een exportvergunning uitgegeven om radar-, communicatie- en commandosystemen voor kustwachtschepen, via Duitsland, aan de Egyptische marine te leveren. Ook nu werd een negatief advies van ambtenaren van Buitenlandse Zaken naast zich neergelegd. De regering stelde dat het, vooruitlopend op toetreding tot het akkoord van Toulouse, vertrouwen diende te hebben in het Duitse wapenexportbeleid. Ter vergoelijking wordt daaraan toegevoegd dat de mensenrechtensituatie in Egypte weliswaar steeds slechter wordt, maar dat niet vastgesteld kan worden dat de te leveren wapens hierbij ingezet zullen worden, omdat de Egyptische regering niet expliciet meldt dit van plan te zijn. Zo wordt de mensenrechtentoets bij wapenexporten sowieso al tot een lachertje gemaakt.

Onderdelen maken jaarlijks een groot deel uit van de totale wapenexport. Dat vertrouwen hebben in het beleid van de ander betekent daarmee een einde aan een belangrijk aspect van het redelijk terughoudende exportbeleid dat Nederland zelf de afgelopen paar decennia heeft gehanteerd. Frankrijk heeft binnen de EU waarschijnlijk het soepelste exportbeleid en is bijvoorbeeld de hele oorlog in Jemen door volop wapens blijven leveren aan Saoedi-Arabië, terwijl Duitsland één van de belangrijkste wapenleveranciers voor Israël is.

Landen waarvoor tot nu toe nauwelijks Nederlandse wapenexporten werden toegestaan kunnen in de nabije toekomst dus zonder obstakels op de klantenlijst verschijnen.

Trend van militarisering

De ontwikkelingen in het Nederlandse wapenexportbeleid spelen zich niet een vacuüm af. Beleidsmatig gezien vloeien ze voort uit én dragen bij aan de trend van militarisering van buitenlands beleid, inclusief de snelle stijgingen van militaire uitgaven. Ook op Europees niveau worden regels opzijgeschoven ten gunste van de wapenindustrie. In een nieuwe EU-regeling, waarbij € 500 miljoen gestoken wordt in verhoging van capaciteiten voor munitieproductie, is bijvoorbeeld opgenomen dat lidstaten uitzonderingen moeten maken op milieu- en sociale regels die dit in de weg staan. En half november deden de EU-ministers van Defensie een gezamenlijke oproep aan de private financiële sector (zoals banken en pensioenfondsen) om meer te investeren in de wapenindustrie en deze niet aan duurzaamheidsvereisten te onderwerpen. Tegelijkertijd zijn nieuwe EU-maatregelen in de eerste plaats gericht op het vergroten van de export van Europese wapens naar niet-EU-landen.

Slaafse houding

De slaafse houding die de Nederlandse regering, met instemming van vrijwel de gehele Tweede Kamer, aanneemt ten dienste van de wapenindustrie heeft verstrekkende gevolgen, zoals uit de voortgaande leveringen aan Israël blijkt, en zal in de toekomst nog veel grotere consequenties gaan krijgen. Het afscheid van een eigen toetsing aan wapenexportcriteria voor een groot deel van de Nederlandse wapenexport, en de mogelijkheid die EU-criteria te omzeilen of marginaliseren in gevallen wanneer die nog wel plaats moet vinden, zet de deuren wagenwijd open voor het leveren van wapens voor oorlog en onderdrukking wereldwijd. ◀

De positie en belangen van de Nederlandse wapenindustrie krijgen voorrang boven het niet meewerken aan oorlogsmisdaden.

Samen bidden voor vrede

Ook dit jaar kwamen in Zwolle mensen van verschillende godsdiensten samen om te bidden voor de vrede tijdens de jaarlijkse interreligieuze nieuwjaarsviering. Dat is dit jaar harder nodig dan ooit, zeggen de religieuze voorgangers.

Theo Brand

Voor pastor Josephine van Pampus van de Dominicanenkerk, de imam van de Ulu Moskee Zwolle, die niet met zijn naam in de media wil, en Ingrid Petiet, voorzitter van de Joodse Gemeente Zwolle, bestond er geen twijfel. "Natuurlijk moest deze viering doorgaan, juist nu", zegt Petiet.

Al meer dan dertig jaar zoeken Zwolse Joden, christenen en moslims elkaar op om het nieuwe jaar in te luiden en samen voor vrede te bidden, telkens in een ander gebedshuis in de stad. Deze keer was de protestantse Oosterkerk aan de beurt.

Koran, Klezmermuziek en vredeslied

Kaarsen worden aangestoken, een muziekgroep speelt Klezmermuziek. De imam komt het podium op. Hij doet zijn ogen dicht en begint te reciteren uit de Koran. Een authentiek gezang over vrede. Hanneke Buurman van de Zwolse werkgroep SLAG (Samen Leven Anders Geloven) is positief verrast door de hoge opkomst. "Door het conflict in Israël is spanning voelbaar, ook bij het organiseren van zo'n avond." Juist het verbinden van de verschillen noemt ze cruciaal. "Naar elkaar luisteren is dan van groot belang."

Interreligieuze gebedsdienst is harder nodig dan ooit.

Het conflict dáár, moet je niet hierheen halen, zegt Petiet. Ze noemt vrede niet alleen de afwezigheid van oorlog. "Vrede is ook dat je het hartgrondig met elkaar oneens kunt zijn, en elkaar toch niet reduceert tot vijand." Vanuit haar eigen geloofstraditie benadrukt ze de opdracht van *tikkun olam*: vanuit het licht en de hoop blijven werken aan een betere wereld.

Vrijmoedig dansen

Uit de joodse traditie worden Spreuken en Psalmen gelezen, er klinken teksten uit de Koran en een lezing uit het evangelie naar Mattheüs uit het Nieuwe Testament. Samen bidden de aanwezigen tot de 'Eeuwige'. De drie voorgangers spreken de zegen uit. De bezoekers gaan staan en wensen ook elkaar de vrede toe. Ze eindigen met een slotlied waarbij mensen in de kerkbanken gaan bewegen en de organisatoren vrijmoedig gaan dansen. Wat hier in de Zwolse Oosterkerk begint, kan een beweging zijn die groter wordt. Met dat gevoel blijven de meeste mensen na afloop van de viering samen koffie- en theedrinken in het naastgelegen zalencentrum. ◀

Dit artikel is met toestemming overgenomen van het online levensbeschouwelijke platform 'Nieuw Wij' (www.nieuwwij.nl).

Wat is SLAG?

SLAG staat voor Samen Leven Anders Geloven. Het is een project van de Nederlands Israëlitische Gemeente, de Protestantse Kerken Zwolle, de Rooms-Katholieke kerk en de Islamitische Stichting Nederland. SLAG verlangt ernaar dat Joden, christenen en moslims zich met elkaar verbonden voelen. Dat mensen elkaar als medemensen kennen. Dat mensen trouw blijven aan zichzelf en aan de bron waaruit zij leven, maar dat zij zich tegelijkertijd open kunnen stellen voor de ander. Daarom is de missie van SLAG om de interreligieuze dialoog in de samenleving te bevorderen.

Meer info: www.slag-zwolle.nl.

De oorlog in Soedan

Al bijna een jaar woedt er een extreem gewelddadige oorlog in Soedan. Het regeringsleger van Al-Burhan en de Rapid Support Forces van Dagalo vechten om de macht. Zij financieren de oorlog met Soedans' grondstoffen, vooral goud.

Onlangs een wapenembargo van de VN, kunnen beide partijen zeer geavanceerde wapens kopen. Het gevolg: tienduizenden doden en miljoenen vluchtelingen. De wereld kijkt de andere kant op.

Puzzelstukjes voor vrede

Oekraïense stafchef Valerii Zalozjnyi stelt vast dat de oorlog tussen Rusland en Oekraïne en de NAVO in een patstelling is terechtgekomen. Een extreem gewelddadige patstelling die dagelijks honderden doden en gewonden produceert. Hoogleraren internationale betrekkingen Tom Sauer (Universiteit Antwerpen) en Jolle Demmers (Universiteit Utrecht) zien kansen voor vredesonderhandelingen. In de Belgische krant *De Morgen* schrijven zij dat de impasse op het slagveld de mogelijkheid biedt het over een andere boeg te gooien: rond de tafel voor een vredesakkoord.

VS in greep van het grote geld

Zo op het eerste oog lijkt de buitenlandse politiek van de VS volslagen irrationeel. Het land raakt betrokken bij de ene na de andere rampzalige oorlog: Afghanistan, Irak, Syrië, Libië, Oekraïne en Gaza. Vandaag staan de VS ten opzichte van de rest van de wereld geïsoleerd met hun steun aan de genocidale acties van Israël tegen de Palestijnen.

De afgelopen twintig jaar mislukte elk belangrijk doel van het buitenlandse VS-beleid. De Taliban kwamen weer aan de macht na twintig jaar Amerikaanse bezetting van Afghanistan. Het Irak van na Saddam Hoessein werd afhankelijk van Iran. De Syrische president Bashar al-

Assad bleef aan de macht ondanks een poging van de CIA om hem omver te werpen. Libië verzeilde in een langdurige burgeroorlog nadat een door de VS geleide NAVO-missie Muammar Kadhaffi ten val bracht. Oekraïne werd in 2023 door Rusland op het slagveld neergeknuppeld nadat de VS in maart 2022 in het geheim een vredesakkoord tussen Rusland en Oekraïne in de kiem hadden gesmoord.

Het Amerikaanse buitenlandse beleid draait niet om de belangen van het Amerikaanse volk, maar om de belangen van de insiders in Washington, die campagnebijdragen voor hun herverkiezing najagen en lucratieve baantjes voor zichzelf, hun personeel en voor familie. Kortom, het buitenlandbeleid van de VS bevindt zich in de greep van het grote geld. De Amerikaanse econoom Jeffrey Sachs ziet dat vooral de wapenindustrie garen spint bij de talloze Amerikaanse oorlogen.

'De puzzelstukjes voor een vredesakkoord voor deze oorlog liggen nu al op tafel', schrijven ze. 'Oekraïne kan een soevereine staat blijven, zij het wat kleiner. Het kan een volwaardige democratie worden, wat het nooit geweest is. Oekraïne komt terecht in de Westerse invloedssfeer met op lange termijn mogelijk EU-lidmaatschap. Het kan zich bewapenen, maar ziet af van NAVO-lidmaatschap en staat ook geen stationering van buitenlandse troepen of militaire faciliteiten toe.

In ruil daarvoor krijgt het harde veiligheidsgaranties van het Westen. Die veiligheidsgaranties – sterker dan die van het Boedapest Memorandum – zijn nodig om te voorkomen dat Rusland Oekraïne opnieuw zou aanvallen. Wat trouwens voor Poetin na zo'n uitputtingsslag moeilijk aan zijn bevolking te verkopen zal zijn.'

Vredesmuseum in het Engels

Het online Vredesmuseum bestaat al decennia (www.vredesmuseum.nl). De maker, het Museum voor Vrede en Geweldloosheid, heeft nu ook een Engelstalige versie ontwikkeld: www.peacemuseum.online.

De informatie is nog enigszins beperkt, maar bevat wel deels andere informatie dan de Nederlandse.

Bijvoorbeeld een aantal tentoonstellingen en collecties. Ook zijn er vredesfilms te bekijken en er is een uitgebreid Learning Peace-deel.

Indië verloren: een open blik

In de rubriek *Talen naar vrede* wordt elke keer een film, gedicht of literaire roman geanalyseerd. De besproken werken sluiten aan bij oorlogs- en vredethematiek.

Margreet
Hogeterp

In de documentaire *Indië verloren... – Selling a Colonial War* onthult regisseur In-Soo Radstake hoe de Nederlandse overheid decennialang het frame van een gerechtvaardigde oorlog in Indonesië in stand hield door middel van propaganda. De film belicht de ingrijpende gevolgen van dit beleid en hoe deze geschiedenis het debat tot op de dag van vandaag beïnvloedt.

De documentaire *Indië verloren...* is geen overzichtelijke geschiedenisles, maar een film die de complexiteit van de geschiedschrijving en beeldvorming rond Nederlands-Indië ontleedt. Tegenwoordig heet het de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog, de periode tussen 1945 en 1949 waarin de Indonesiërs vochten om het juk van de Nederlandse kolonisatie af te werpen.

In de documentaire vormen deze jaren de spil, maar gaat het vooral over de wijze waarop die oorlog door de Nederlandse overheid lange tijd gehuld – of beter gezegd verhuld – werd in eufemistische termen en propaganda. “Het is uitzonderlijk hoe uitzonderlijk Nederland zichzelf vond als goedbedoelende kolonisator”, zegt iemand.

Zelfreflexief

Niet alleen destijds, maar ook in de geschiedenisboeken die de decennia daarna in de Nederlandse schoolbanken belandden, werd hardnekkig gesproken van politionele acties.

Filmmaker In-Soo Radstake ontleedt aan de hand van archiefbeelden en interviews hoe die term de beeldvorming bepaalde en wat daarmee aan het zicht onttrokken werd. Dat doet hij in een film die ook constant zelfreflexief is.

Waar experts in documentaires vaak opgevoerd worden als onfeilbare autoriteiten die zelfzekerd hun zegje doen, daar toont Radstake juist ook momenten waarop ze over hun woorden struikelen, een antwoord schuldig moeten blijven of zichzelf corrigeren. Dat is niet om deze geïnter-

viewden in hun hemd te zetten. Wel laat het zien dat de geschiedenis zich niet als een hapklare brok laat opdissen.

Internationaal gerenommeerde historici uit onder andere Indonesië, Australië, Amerika en Nederland komen aan het woord om inzicht te bieden in deze complexe geschiedenis. *Indië Verloren...* plaatst zo, voor het eerst, deze oorlog en deze geschiedenis in de internationale politieke context van destijds. De film onderzoekt hoe de verschillende frames tot op de dag van vandaag doorwerken.

Meerdere perspectieven

‘We hebben te lang één versie van de geschiedenis gehoord’, zegt de Indonesische historicus Bonnie Triyana, een van de vele deskundigen die aan het woord komen.

Het is een goede samenvatting van de missie van regisseur In-Soo Radstake. Elke geschiedenis kan vanuit meerdere perspectieven worden belicht, en dat geldt zeker voor de koloniale oorlog in Indonesië van 1945 tot 1949. Het verhaal dat lange tijd in schoolboeken werd verteld, is dringend aan herziening toe.

Radstake laat zien dat ook Indonesië aan framing deed. Indië verloren is eerder nieuwsgierig dan beschuldigend van toon. Met zijn vragen aan tal van historici en zijn speurtocht door archieven is Radstake niet op zoek naar een eenduidig antwoord. Hij probeert simpelweg de kluwen van beeldvorming, twistpunten en meningen een beetje verder te ontwarren.

Radstake houdt ook ruimte voor grapjes en denkpauzes, door geïnterviewden te filmen op onvermoede momenten. Het is een eerder vertoonde methode die hier zeer welkom is: de ontspannen intermezzo's geven persoonlijke kleur aan de film, net als het creatieve gebruik van archiefmateriaal, op Idfa apart bekroond met de ReFrame Award. Daarnaast laat Radstake ermee zien hoe zijn eigen frame tot stand komt. Ook *Indië verloren...* biedt één blik op het geheel, maar het is een open, veelomvattende blik.

‘*Indië verloren...*’, 2023. Regie: In-Soo Radstake.

15 maart t/m 9 juni

Universitair verdiepingstraject

Wat maakt jouw leven waardevol? Wat kun je doen om bij te dragen aan een betere wereld? De Universiteit voor Humanistiek (UvH), de Theologische Universiteit Utrecht (TUU) en De Grote Vragen organiseren een universitair verdiepingstraject voor studenten die verlangen naar zingeving en betekenis. Het doel is dat studenten – geïnspireerd door kennis uit colleges over levensbeschouwelijke tradities, creatieve opdrachten, dialoogsessies en individuele coachingsgesprekken – hun eigen antwoorden vinden op de grote vragen van deze tijd. **Info en aanmelden:** www.degrotevragen.nl.

22-30 maart

Movies that Matter Festival

'Movies that Matter' is het jaarlijkse film- en debatfestival over mensenrechten en sociale rechtvaardigheid. Er worden documentaires en films vertoond van bevoegde filmmakers die het debat over een rechtvaardige wereld aanwakkeren. Ook zijn er talkshows, debatten, muziekoptredens en kunstexposities. **Plaats:** Filmhuis Den Haag, Spui 191, Den Haag. **Tijd:** 11.00-23.00 uur.

23 maart

Menno Simonslezing

De Menno Simonslezing wordt dit jaar gehouden door politica Esmah Lahlah. Tot de verkiezingen van 22 november was zij wethouder bestaanszekerheid, kansengelijkheid en talentontwikkeling in Tilburg. Sinds 6 december is ze Tweede Kamerlid voor Groen-Links-PvdA. Met het jaarthema 'Wereld van verschil' kwam bestaanszekerheid, de kloof tussen arm en rijk en armoede onder de aandacht van de doopsgezinden. Lahlah spreekt over bestaanszekerheid en armoede. **Plaats:** Doopsgezinde kerk, Oudegracht 270, Utrecht. **Tijd:** 10.30-13.00 uur.

24 maart

Lezing doopsgezinden wereldwijd

De doopsgezinde gemeente Joure maakt van 2024 een feestelijk jaar, om het 200-jarig bestaan van haar kerkgebouw te vieren. Henk

Stenvers, voorzitter van Mennonite World Conference (de koepelorganisatie van alle doopsgezinde en verwante vredeskerken ter wereld) geeft een lezing over de doopsgezinden wereldwijd. **Plaats:** Doopsgezinde kerk, Midstraat 70, Joure. **Tijd:** 17.00 uur. **Info en aanmelden (voor de boerenkoolmaaltijd na afloop):** www.doopsgezindjoure.nl/jubileum.

11 april

Lezing: Wantrouwen in de wetenschap?

Hoewel het publieke vertrouwen in de wetenschap nog altijd vrij hoog is er op bepaalde onderwerpen relatief veel wantrouwen. Op het moment dat wetenschap ingrijpt in het persoonlijke kan er weerstand ontstaan. Denk hierbij aan de bekende hete hangijzers; klimaatwetenschap, vaccinatie, genetische modificatie en evolutietheorie. Waar komt die weerstand vandaan? Bastiaan Rutjens geeft antwoord.

Plaats: Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38, Utrecht. **Tijd:** 14.00 uur.

27 april

Vegetarische afhaalmaaltijden

In de keuken van Omslag worden maximaal dertig verse vegetarische maaltijden bereid. De opbrengst is bestemd voor de kinderen van de Hiv-school in Kobanê (Noord-Syrië). Je kunt bestelde maaltijden afhalen of aanschrijven bij een gezamenlijke maaltijd. **Plaats:** Omslag, Hoogstraat 301a, Eindhoven. **Tijd:** 18.30-18.45 uur. **Kosten:** € 18,- (per maaltijd, bestellen voor 25 april). **Info:** www.omslag.nl.

1 mei

Koos Vorrinklezing

Sinds 1 mei 1890 wordt wereldwijd op 1 mei de Dag van de Arbeid gevierd, met bijeenkomsten en demonstraties. Deze jaarlijkse lezing sluit daarop aan. Thema is 'De ontwikkeling van de linkse beweging'. **Plaats:** Koos Vorrinkhuis, Lage Vuursche. **Tijd:** 14.00 uur. **Info:** 100jaar.nivon.nl.

Het hele jaar Wake Zeist

De Raden van Kerken van Zeist en Soest/Soesterberg organiseren maandelijks een wake op iedere eerste zondag van de maand, een teken aan de politiek dat het vreemdelingenbeleid anders moet. **Plaats:** Ingang Detentiecentrum, Richelleweg 13, Soesterberg. **Tijd:** 16.30 uur. **Info:** www.wakezeist.nl.

Kyriegebed: onderweg naar morgen

Vol verlangen bidden we
om mensen van vrede
om mensen die het geluid van oorlog en geweld
overstemmen met woorden en daden van liefde
Heer, ontferm U!

Vol verlangen bidden we
om mensen die helpen dragen
om mensen die niet alleen voor zichzelf opkomen
maar de gemeenschap in het oog houden
Christus, ontferm U!

Vol verlangen bidden we
om mensenkinderen van God
die het licht steeds weer opnieuw ontsteken
en met hoop en volharding staande blijven
onderweg naar morgen
Heer, ontferm U!

Ds. Rianne Veenstra
Protestantse Kerk Almere Buiten

